

שאלות שהופנו אל ר' אברהם בן / Questions Posed to R. Abraham b. Maimonides / הרמב"ם — חומר חדש מן הגניזה

Author(s): שמעון שטובר and S. Shtober

Source: *Shenaton ha-Mishpat ha-Ivri: Annual of the Institute for Research in Jewish Law* / שנתון המשפט העברי של המכון לחקר המשפט העברי, תשמ"ח-תשמ"ט, כרך
טו / תשמ"ח-תשמ"ט), pp. 245-281

Published by: Institute for the Research of Jewish Law

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23419277>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Institute for the Research of Jewish Law is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Shenaton ha-Mishpat ha-Ivri: Annual of the Institute for Research in Jewish Law* / שנתון המשפט העברי של המכון לחקר המשפט העברי

שאלות שהופנו אל ר' אברהם בן הרמב"ם – חומר חדש מן הגניזה

עוד יש פינות נידחות בנחלתו הספרותית של רבנו אברהם בן הרמב"ם (להלן: הראב"ם), שלא נחשפו עד הנה. אמנם רוב יצירותיו, ובהם חיבוריו ההלכתיים כגון: ספרי השו"ת

* הריני מודה בזה לספריית האוניברסיטה של קיימברידג', לספריה הבריטית בלונדון ולספריית הסמינר לרבנים בניו יורק, אשר באוצרותיהן שמורות התעודות המתפרסמות בזה, על הרשות שניתנה לי להוציאן לאור. כן מודה אני לעובדי המכון לתצלומי כתבייד שלידי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי על סיועם האדיב. ולהבדיל בין חיים לחיים, הריני מעלה בזאת את זכרו המבורך של פרופ' ש"ד גויטיין ע"ה, שהבהיר לי כמה סתומות בשו"ת שלפנינו.

המאמר נמסר למערכת השנתון בכסלו תשמ"ה, ורק עידכונים מועטים הוכנסו בו מאז בעיקר בפריטים הביבליוגרפיים.

וזו רשימת קיצורים ביבליוגרפיים שהשתמשתי בהם בגוף הדברים:

אוצה"ג = ב"מ לוין, אוצר הגאונים, שלשה עשר כרך (חיפה, תרפ"ד-ירושלים, תש"ד).

אלון, המפתח ההיסטורי = מ' אלון (עורך), מפתח השאלות והתשובות של חכמי ספרד וצפון אפריקה – המפתח ההיסטורי, כרך ראשון (ירושלים, תשמ"א).

בלאו, דקדוק = י' בלאו, דקדוק הערבית היהודית של ימי הבינים (ירושלים, תשכ"ב).

גויטיין, חברה = S.D. Goitein, *A Mediterranean Society – The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Vol. I-IV (Berkeley Los Angeles, 1967–1984).

גויטיין, מכתבי סוחרים = S.D. Goitein, *Letters of Medieval Jewish Traders* (Princeton, 1973).

גויטיין, ראב"ם = S.D. Goitein, "Abraham Maimonides and his Pietist Circle" in: A. Altmann(ed.), *Jewish Medieval and Renaissance Studies* (Cambridge (Mass.) 1967).

דווי = R. Dozy, *Supplement aux dictionnaires Arabes*, 2 vols (Leyde, 1881).

ליין = E.D. Lane, *Arabic-English Dictionary* (Edinburgh, 1867).

פריימן, ראב"ם = א"ח פריימן וש"ד גויטיין, תשובות רבנו אברהם בן הרמב"ם (ירושלים, התרצ"ח).

תגמו"מ = י' מילר, תשובות גאוני מורח ומערב (ברלין, תרמ"ח).

תשובות (בלאו) = י' בלאו, תשובות הרמב"ם, כרכים א–ג (ירושלים, תשי"ח–תשכ"א).

בהעתק הטקסטים ובתרגומיהם נקטתי בסימנים הבאים:

[] חסר במקור, לעתים השלמה משוערת.

() בתרגום, תוספת מלים לשם הבהרה.

/ / כתוב מעל השורה.

וההשגות שלו¹, פירושו לתורה² והגותו המקורית בחסידות³ נתפרסמו זה מכבר. במרוצת הזמן נוספו עליהם עוד כמה תשובות ותכתובות בענייני הלכה⁴.

במאמר זה אנו מפרסמים לראשונה צרור נוסף של שאלות, שהופנו אל הראב"ם וכן שני שטרות מעשי-בית-דין, שיצאו מתחת ידו. כל אלה הובאו בלשון המקור, הערבית-היהודית, ובתרגום עברי. מניינן של תעודות אלה עולה לכדי שתיים-עשרה, וסימניהן לקמן: א-יב. רק תשובה אחת, תעודה זו, נשתמרה בשלמותה, ואילו שמונה מתוך השאלות (א-ז, י) חסרות את התשובה ויתכן, כי אינן אלא טיוטות. קשה להעלות על הדעת כי תשובותיו של הראב"ם, אם נכתבו בשולי אותן שאלות, נתלשו ממספר כה רב של תעודות⁵. בין כה וכה מצאו שאלות

נקודה מעל לאות מצינת בדרך כלל ניקוד דיאקריטי או תנועות בערבית. נקודה מתחת לאות מצינת שאין קריאתה בטוחה או שנשתמר רק חלק ממנה.

כיון שהתעודות יצאו מתחת ידי כותבים שונים, אין אחידות באשר לניקוד הדיאקריטי. הוא מצוי בחלק מן התעודות.

כן השתמשתי בקיצורים הבאים:

מב"מ = מלה במלה

מתכ"י – מכון לתצלומי כתבי יד שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שברושלים.

במקומות שאין הפניה למתכ"י נבדקו התעודות במקורן.

1. פריימן, ראב"ם; ב' גולדברג, ברכת אברהם (ליק, תרי"ט); הנ"ל, מעשה נסים (פריס, תרכ"ז); ר' מרגליות, ברכת אברהם (ירושלים, תשי"ג).
2. אי ויוזברג, פרוש רבינו אברהם בן הרמב"ם על בראשית ושמות (לונדון, תשי"ח).
3. חלק ניכר מחיבורו המונומנטלי כפאית אלעאבדין תורגם לאנגלית תחת השם S. Rosenblatt, *The High Ways to Perfection of Abraham Maimonides* Vol. I (New-York, 1927), Vol. II (Baltimore, 1938). אותו חלק של ספר הכפאיה ראה אור בעברית תחת השם שקראו מחבריו: ספר המספיק לעובדי ה' בתרגומו של יוסף דורי (ירושלים, תשכ"ה). חלק נוסף של החיבור מצוי בכת"י הבודליאנה 135. Poc (נויבאור 1274), והוא תורגם לאחרונה בידי י' דנה (רמת גן, תשמ"ח).
4. ש' אסף "מגנזי הגניזה" סיני יד (תש"ד), עמ' ג-ח (=מקורות ומחקרים, ירושלים, תש"ו, עמ' 166-170); א' שייבר "שאלה שנשלחה לרבינו אברהם בן הרמב"ם סיני, מו (תש"ך), עמ' רסח-רע; מ"ע פרידמן "פוליאמיה – תעודות ותשובות מן הגניזה" תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 182-196; הנ"ל, ריבוי נשים בישראל (ירושלים, תשמ"ו), עמ' הערך: ר' אברהם בן הרמב"ם (הראב"ם) במפתח הכללי, עמ' 358; הנ"ל "מקורות חדשים מן הגניזה לתקופת הצלבנים ולבית הרמב"ם" קתדרה 40 (תשמ"ו), עמ' 76-80; ש' שטובר "על שתי שאלות שהופנו אל רבינו אברהם בן הרמב"ם (בענין שפחה-פילגש)" שנתון המשפט העברי ו-1 (תשל"ט-תש"ם), עמ' 399-403; ש"ד גויטיין "רבינו אברהם בן הרמב"ם וחוגו החסידי" תרביץ לג (תשכ"ד), עמ' 181-197; הנ"ל, "A Treatise in Defence of the Pietists by Abraham Maimonides" *The Journal of Jewish Studies* Vol. 16 (1965) pp. 105-114.
5. על דרכו בכתובת תשובותיו ראה גויטיין, ראב"ם, עמ' 155-158. באחרונה נתפרסם קובץ כת"י המכיל את שו"ת ר' יהושע הנגיד, ניגו של הראב"ם (י' רצהבי, תשובות ר' יהושע הנגיד – אלמסאיל, ירושלים תשמ"ט). במבוא הספר (עמ' 19) הצביע רצהבי על כך שבגניזה מצוי קונטרס שאלות שהופנו אל הנגיד ואשר אין בו תשובות (אוסף מוצרי VIII 420), אולם ספק הוא אם תעודת הגניזה הנ"ל דומה למיקבץ השאלות שהבאנו בזה.

אלה דרכן אל הגניזה של קאהיר. ומשם נפוצו הדפים שהכילו אותן, הגיעו אל ספריות שונות במערב ובמזרח ונצפנו בהן עד לחשיפתם ולפענוחם בזאת.

קשת הנושאים הנידונים בשאלות אלה מגוונת ביותר: הלכות שבת (א-ב); גידה (ג); שפחה-פילגש (ד-ו); ירושת הגר (ד); אשה "הנושאת ונותנת בתוך הבית" (ח); שחיטה (ט); שבועות (י) ושני מעשי-בית-דין העוסקים בגביית עדות (יא) ובסכסוכים בין שותפים (יב). כיון שלפנינו שני מיקבצי שאלות (א-ב; ד-ו), שלכל אחד מביניהם ענין משותף או קרוב ביותר, הקדמנו להם מבואות משותפים.

על אלה הוספנו טיוטה מוקדמת של שאלה ג שיש בה עניין כשלעצמה וכן איגרת קצרה אל הראב"ם הנוגעת בהלכות שבת ומועד⁶.

א-ב

מבוא

שתי שאלות אלה דנות בענין אחד: גוי של שבת, דהיינו מלאכת ישראל הנעשית בשבת על ידי גוי. בשתייהן מתוארת מלאכת הרעייה והחליבה של צאן השייך ליהודים בימי השבת והמועד, כשהעושים במלאכה הם רועים גויים.

משאלות אלה למדים אנו, אגב-אורחא, על דרכי מחייתם של פשוטי-עם בכפריה של מצרים ואולי אף בעיבורן של הערים. אלה החזיקו בבני-צאן במיוחד לצורך תגובתם. מסתבר, כי החלב שימש אז מרכיב חשוב ביותר בתפריטן של משפחות אלה.

אין זה ברור מלשון שאלה א, אם המדובר בשותפות בין היהודי והגוי כשהעבודה ותגובת החלב נחלקו בין היהודי לבין הגוי בשווה, והאחרון זכה בפירותיה של מלאכתו בשבת. אולם משאלה ב עולה, כי היו אלה רועים נוכריים שהועסקו ע"י היהודי בתנאי שכירות.

נראה, כי השואלים חששו למלאכת הרעייה בשבת, שכן דבר מצוי הוא שהרועה הנוכרי יוציא את הבהמה אל מחוץ לתחום, והרי "הבהמה והכלים כרגלי הבעלים"⁷, וכן נראה שחששו לחליבה בשבת, שהוגדרה בתלמוד כמלאכה גמורה⁸.

בעיות אלה הועלו כבר לפני הגאונים, ואלה נחלקו בפסקיהם⁹. רב האי גאון פסק נחרצות כי "אסור ליה לבר ישראל למסר חיותא (= למסור בהמה) לרועה גוי בשבת שמא יוציאנה מחוץ לתחום"¹⁰. לעומתו רב נחשון גאון בר מר רב צדוק גאון השיב לשואליו באותו עניין:

6. ראה נספחות א, ב.

7. משנה ביצה ה, ג.

8. בבלי שבת קמ"ד, ע"ב.

9. ראה י" כ"ז, גוי של שבת (ירושלים, תשמ"ד) בפרק: "הלכה ומעשה בתקופת הגאונים", עמ' 28-31.

10. אוצה"ג ב (=מסכת שבת) חלק התשובות, עמ' 15 (ס"י לט, מ).

הכין חזינא דשפיר דאמי וליכא למיחש אלא לחלבה דילמא חליב לה גוי בשבתות ומהנפיק מינה מישחא והוי לישראל. ואו אתנו מעיקרא בהדי רועה על מנת דחלבה כולה לרועה ולית לישראל בגויה שום מדעם שפיר דאמי [ד]כדמשיך לה לחיותא כמאן דקנייה דאמי... וכיון דמשכה לחיותא הויה רגלה רגלו¹¹ (=כך ראינו שמותר הדבר ואין לחשוש אלא לחלבה שמא יחלוב אותה הגוי בשבתות ויוציא ממנה כמות כלשהי ותהא לישראל. ואם התנו מראש עם הרועה על מנת שחלבה כולו לרועה ואין לישראל בו מאומה – מותר הדבר, שכן בעת שמשך את הבהמה הרי רגלה כרגלו).

אף לעניין החליבה בשבת מצינו דיונים רבים אצל הגאונים, ודי בהבאת תשובת מר רב כהן צדק שכתב "אסור למחלב עיזא בשבתא ואי איכא סכנה של בהמה אומר לגוי חלוב וטול לעצמך ומותר בכך"¹². בנוסח דומה פסקו גם רב מתתיה גאון ורב צמח גאון¹³. השואלים שלפנינו, אפשר שאזונם קלטה משהו ממסורת ההלכה, ומכל מקום, הביאו בהנמקותיהם את מה שנהגו הם. בעל הצאן האחד טרח ועשה שינוי מובהק ב"ארוחתם" של הכבשים. שלא כדרכם בחול הוסיף להם למזונם ביום השבת מעט פול, כדי להבחין בין מרעה של שבת לבין מרעה של חול. (א, שורות 11–12)¹⁴. בתעודה ב מציין השואל, כי נמנע מלומר לרועים דבר וחצי דבר בשבת ובחג. כפי הנראה, נהג כך כדי שלא לעבור על איסור שבות. עם זאת ציין במפורש, כי שכר אותם רועים אך ורק לצורך המרעה והחליבה של שבת (שם, שורות 5–6).

יש להעיר, כי בשתי השאלות הללו אין הראב"ם מכונה בתואר הנגידות. יתכן כי השאלות נשלחו אליו בשנים הראשונות לפעילותו, בראשית העשור השני של המאה השלש-עשרה כשמונה לעמוד בראש יהודי מצרים ונשא בתואר "ראיס אליהוד". התואר נגיד המופיע בפתיחה לרוב השאלות שהופנו אליו וברבות מן התעודות הנושאות את רשותו או שיצאו מעמו ניתן לראב"ם ככל הנראה, רק בהמשכו של אותו עשור¹⁵. מן הברכה

11. שם, (סי' מא) וראה הדיון של רב האי גאון בתשובת רב נחשון גאון שם עמ' 16 (סי' מב). תשובת רב נחשון מופיעה אצל י' מילר, תגמור"מ, דף טו, ב (סי' גד) על שם רב שמואל גאון.

12. שם, עמ' 150 (סי' תמג).

13. שם (סי' תמד). רב מתתיה גאון הוסיף: "אומר לגוי חלוב לעצמך, מבעוד יום". כן ראה תשובתו הארוכה של רב האי גאון. שם, עמ' 145–150 (סי' תמב).

14. בתשובת רב מתתיה (שם, סי' תמד) נזכר מנהגם של יהודים לחלוב בשינוי כלי על-פי היתרם של "רבנן" (אנונימיים). הגאון שאין דעתו נוחה מכך גער בהם וכתב: "אותם רבנן שבאו ואמרו לכם שמותר לחלוב בשבת שלא כהלכה ושלא כשורה ושלא כהוגן אמרו ולא יפה עשו, שהורו לכם דבר שלא עמדו על איסורו ועל היתרו".

15. ראה גויסיין, ראב"ם, עמ' 151 והע' 18 שם; אלון, המפתח ההיסטורי, עמ' 93–94; פריימן, ראב"ם, ראה המפתח עמ' 226 בערך 'נגיד' (רבינו אברהם). ראה גם שאלה ו לקמן (שורות 1–4). גם שם נעדר תואר 'הנגיד' מפתיחת התעודה. ההבחנה בין שני התארים היא כדלקמן: "ראיס אליהוד" הוא התואר הרשמי הניתן ע"י השלטון המוסלמי למי שהוכר כראש העדה היהודית; ואילו תואר הנגיד הוא תואר כבוד יהודי פנימי. ראה גויסיין, חברה, כרך שני, עמ' 23–31.

המופיעה בשאלה א: "יחיה חמודנו... תחת אבותיך יהיו בניך וגו'" (שורות 5–7) עולה, כי באותה שעה כבר נתברך הראב"ם בפרי בטן. בנו בכורו, דוד, נכדו הראשון של הרמב"ם, נולד לכל המוקדם בשנת 1212¹⁶. נוסחת הברכה מסייעת, איפוא, להשערה בדבר קביעת זמנן של השאלות.

א

University Library Cambridge TS 13J9 f.11

מתכ"י: סרט 19688

1. מא יקול כגך הדרת יקרת צפירת מרגו ורבנו אדוננו
2. הודנו והדרנו אור עננו ומחמד ליבנו ומאיר דתנו
3. וכוכב שמינו ומנהיג דורנו אברהם הרב הפטיש
4. החזק נר המערבי דגל הרבנים ירום הודו ויגדל כבודו
5. יחיה חמודנו ישימהו לשם ולתהלה בקרב הארץ יקיים עליו
6. תח"ת אבותיך יהיו בניך תשית"מו לשרי"ם בכ"ל האר"ץ¹⁷
7. יזכהו לראות בנין ובני בנין עד סוף כל הדורות אנס
8. פי שכך לה גנימאת מקדאר יסיר ולה זריבה ויוכד
9. מנהם אללבן לילה אלסבת מע יום אלסבת אכר אלנהאר
10. תם אנהם יאכדוהם אלרעיאן ירעאנהם¹⁸ פי יום אלסבת
11. ומא ירעאהם¹⁸ חתי יטעמהם קליל פול חתי לא
12. ירעאו כסביל איאם אלחול וצרוריאת¹⁹ צאחבהם הוא²⁰
13. שכך מדיון גמלה ארבעין דינאר מצריה ומא מעה שי
16. ראה א' שטראוס (=אשתור), תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים (ירושלים, תש"ד) כרך ראשון, עמ' 117–120, וכן במאמרו "קיום לדמותה של הקהילה היהודית במצרים בימי הביניים" ציון שנה ל (תשכ"ה), עמ' 142, הע' 294.
17. במובאותיהם מן המקראות היו רגילים להטיל סימנים מעל לתיבות הכתובים (כאן: גרשיים). ראה: בבלי גיטין ו, ע"ב. וכן דבריו של ר' מנחם המאירי, בית הבחירה גיטין (מהדורת שלזינגר, ירושלים, תשכ"ד) עמ' 19: "ויש נוהגים לעשות נקדות על המקרא כשהם כותבין אותו בלא שרטוט לרמז שרטוט ואינו כלום".
18. לצורה זו ראה בלאו, דקדוק, עמ' 91, 110.
19. בכתה"י: צרודיאת.
20. בכתה"י: אוה.

תרגום

1. מה יאמר כבוד גדולת קדושת הדרת יקרת צפירת מרנו ורבנו, אדוננו
2. הודנו והדרנו, אור עינינו ומחמד לבנו ומאיר דתנו
3. וכוכב שמינו ומנהיג דורנו, אברהם, הרב הפטיש
4. החזק, נר המערבי, דגל הרבנים, ירום הודו ויגדל כבודו,
5. יחיה חמודנו, ישימהו לשם ולתהלה בקרב הארץ, יקיים עליו:
6. תחת אבותיך יהיו בניך תשיתמו לשרים בכל הארץ²¹.
7. יזכהו לראות בנים ובני בנים עד סוף כל הדורות, אמן נצח סלה.
8. בדבר אדם שיש לו בני צאן מועטים²², וברשותו מכלאה. (והבהמות)
9. נחלבות בליל השבת וכן בשעות אחר הצהריים של יום השבת.
10. לאחר מכן מוציאים אותם הרועים למרעה ביום השבת,
11. ואין הם רועים אותם קודם שיאכילום מעט פול, כדי שלא
12. ירעו כדרך שהם רועים בימי החול. וצרכי בעליהם [רבים], כי הוא
13. אדם שרובץ עליו נטל חובות בסך של ארבעים דינארים מצריים, ואין עמו דבר (זולתם)

ב

University Library Cambridge TS 13J9 f.12

מתכ"י: סרט 19688

1. מא תקול הדרת מרנו ורבנו
2. פי ראובן לה גנם ואכתרי להן רעיון ידעוהן באלחול ואלסבת
3. ויחלבוהן פי אלסבת ואלעיד ויסלמון לבנהן ללתאגר אלמערופ
4. באכד אלבאן אגנאם אלבלדה יגדוה יורנו הל הדא אלפעל מן אלרעיאן גאיז
5. מנהא אלא יקול אלמאלך אליהודי להם פי אלסבת ואלעיד אישי
6. בל אנהו מא אסתאגרהן אלרעי²³ גנמה // מן אול אסתאגארה להם // אלא לפעל
7. דלך יורנו באר היטב
7. אן כאן דלך גאיזא או צורה אלגאיז עלי בינהא²⁴ ימההל²⁵ פעלה ושכרו [כפול מן השמים]
21. תהלים מה, יו. הברכה המופנית במקורה למלך, יש בה הד למעמדו הנישא של הראב"ם כ"ראיס אל-יהוד".
22. מב"מ: ששיעורם מועט.
23. על הנסמך המיועד ע"י התוית ראה בלאו, דקדוק, עמ' 157 סעיף ג.26.
24. בכתה"י: בנהה.
25. קריאת מלה זו איננה בטוחה.

תרגום:

1. מה תאמר הדרת מרנו ורבנו
2. בדבר ראובן, אשר לו צאן ושכר להם רועים העוסקים במלאכת המרעה בחול ובשבת. (והם)
3. חולבים אותם בשבת ובחג ומוסרים את חלבם לסוחר הידוע
4. כמי שרוכש את תוצרת החלב של עדרי הכפר כולם. יורנו, האם המעשה הזה של הרועים מותר?
5. וכן, בעל הצאן היהודי אינו אומר להם בשבת ובחג דבר,
6. אף כי הוא שכר את רועי צאנו // מאז ראשית שכירותם // אך ורק לצורך ענין זה. יורנו באר היטב,
7. אם כל זה מותר; (ואם לאו) מהי הדרך המותרת לאשורה? פעלו ישגה ושכרו [כפול מן השמים].

ג

מבוא

שאלה זו מבררת ענינים הקשורים לדיני נידה. השואל מבקש לדעת את התנאים השונים בהיתרה ובאיסורה של נידה ואת החומרות והקולות שנהגו בה: האם מותר לאשה שראתה דם אחר שספרה את ימי ליבונה לבשל, ללוש או לנגוע בטהרות, והאם מותר לה לטבול בלא שנטהרה; מה דין הוולד שנולד מן הנידה או ממי שלא מנתה ולא טבלה, ומה דינו של האיש שקרב אליה; האם מותר לבעלה לבוא אליה אם טבלה בלי שספרה ימי ליבונה. השאלות שלפנינו חושפות מציאות לפיה הלכות טומאת הנידה לא היו נהירות די־צרכן לציבור במקום שממנו באו שאלות אלה. יתכן שמקומות שונים נחלקו במנהגיהם, כשם שמצאנו חילוקי דעות בנושא זה אף בקהילות שונות בתקופת הגאונים²⁶. כבר ב"ספר החילוקים" (כנראה, מן המאה השמינית) מובא, כי אנשי ארץ ישראל היו מקפידים על מנהגי ההרחקה של הנידה, בעוד אנשי בבל לא קיבלו זאת, והרי לשונו:

אנשי מזרח אומרים נדה משמשת כל צרכי הבית חוץ מג' דברים: ממזיגת הכוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו, ובני א"י אינה נוגעת בדבר לה, ולא בכלים שבבית, ומדוחק התיירו להניק את בנה²⁷.

26. ראה: י' דינרי "מנהגי טומאת הנידה, מקורם והשתלשלותן" תרביץ מט (תש"מ), עמ' 315–321.

27. מ' מרגליות, החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל (ירושלים, תרצ"ח), עמ' 114 (סי' יא).

וכן למדים אנו מעדותו של רב שרירא גאון כי בסוף תקופת הגאונים, משעברו הישיבות לבגדאד, קיבלו עליהם גם אנשי מזרח את מנהגי ההרחקה של הנידה. יתכן אף שהחכמים קיבלו מנהגים אלה מאחר שהמון העם הקפיד לנהוג בהם תמיד וכך הוא לשון השאלה שנשאל רב שרירא:

הכי אמר רב שרירא גאון. וששאלתם... היינו במקומנו מחמירין על עצמנו שלא יגע אדם במשכב ובמושב של גדה... ואינה אופה ולא מבשלת לנו כל ימי נדתה עד שקמו תלמידים בזמן הזה ובקשו לשנות מנהגנו בדבר... וכשראו קהלינו ושמעו את הדבר הזה בפרקים והלכות וטעמים, מקצתן נתרפו ידיהם בנדות והתירו אותן והשאר עמדו על מנהגם הראשון עד שתבוא אליהם תשובת אדוננו

ובתשובתו כתב:

היו יודעים שדברי התלמידים האלה יש לו עיקר ואין יודעין תכליתו... וכל הדברים הללו) היו נוהגין בהם החכמי (=לקולא) בזמן שהיו בנהרדעא... ובפומבדיתא אבל עכשו שנין שנקבעו²⁸ בבגדאד המדינה הגדולה ראו החכמים, כי בזמן שהן מרויחין (=מקלין) בדברים הללו) לשאת ולתת עם הנידה ובמושבה... הרי יש עם הארץ מפורצין בדבר ובאין לידי הרגל עבירה ואף נשמע שיש שפרצו ליבונה שלאשה – נהגו איסור בדבר ועשו סייג לתורה והחמירו בו ואין דורשין כזאת בפרקים²⁹.

מציאות זו, לפיה נהג הקהל להחמיר בשעה שהחכמים הורו להקל התקיימה גם במצרים כבר בימיו של הרמב"ם. הרמב"ם נשאל "מה דעתו בדבר מה שנהגו הנשים אצלנו ובכל מקום ששמענו עליו, שתתרחק האשה משעת נדתה או לדתה ולא תגע בדבר אוכל ומשקה וכלים ובגדים וזולתם... וכאשר קמו אלה התלמידים היום, התחילו לערער על מנהגן ואומרין להן... אל תישמרו מדבר כל ימי טומאתכן אלא געו והתעסקו באוכל ובמשקה... ורבים סמכו על שהדרתו הקדושה (=הרמב"ם עצמו) נוהג כך בביתו עם הנשים, אשר אצלו, והרמב"ם השיב בקצרה: "מה שאמרו אלה התלמידים הוא האמת ולפיו מורים ומי שלא ירצה לשנות מנהגו, אין כופין אותו על זה"³⁰. משמע איפוא, כי בביתו של הרמב"ם לא נהגו בהרחקות אלה, וכנראה היה זה המנהג הרווח אף בספרד, ארץ מולדתו של הרמב"ם. מעבר לחילוקי המנהגים עליהם הצבענו, יש בשאלות שלפנינו יותר מאבק של עם-ארצות אם לא יותר מזה כפי שיראה המעיין.

28. בכתה"י: בענו.

29. תגמו"מ, דף יג, א-ב (סי' מד) = ל' גינצבורג, גאוניקה, שאלות ותשובות הגאונים מן הגניזה אשר במצרים (נויארק, תרס"ט) כרך ב עמ' 206. התשובה צוטטה עפ"י גינצבורג, גאוניקה החל ב"כל הדברים הללו" וגומר.

30. תשובות (בלאו) כרך א', עמ' 197-198 (סי' קיד).

ג

University Library Cambridge Or. 1080 J 244

מתכ"י: סרט 19810

אלממלוך ישתהי אלמסאמחה פי דלך³¹.

1. הצרי אין בגלעד אם רופא שם וג³²
2. מא תקול הדרת יקרת צפירת תפארת מרנו ורבנו
3. אדוננו נגידינו אברהם הרב המובהק הפטיש החזק
4. נר המערבי דגל הרבנים אור העולם ירום הודו אנס
5. פי אלגדה ושרוטהא וחלאלהא וחראמהא ורבתהא
6. וחלהא וכפיהא ותקילהא אמא אלגדה אן אדא³³ גאהא
7. אלדס ואדא כאן שי אליום אלתאלת... הל יגוז להא
8. אן תטבך או תעגן או תמסך שי מן אלטאהר הל
9. יגוז להא אן תנטבל מן גיר אן תגסל ותעד בעד דלך
- בגליון: אן יגוז להא תנטבל והי מנקשה אם לא
10. הל יגוז דלך אם לא ואן כאן יגוז להא אן תגסל וגה זוגהא
11. או תמוזג לה אלכאס //ויגוז לה אן יחבלהא בכל וגה והי אדן נדה ויורנו אן אדא
12. נקתו מן אלדס ולם תרתחך והל יגוז להא תפעל שי מן
13. הדא אלשיא מן... תמסך אלשי אלטאהר או תטבך
14. או תעגן או תגסל או תקעד עלי שי מן אלטאהר ויורנו
15. כדין וכהלכה ולאן כתיר מן [אצ]חאבנא יעמל הדא אלעברה
16. ואלנאס גאלסין פי הדא אלמע... ואן אדא קרב אלנאסאן
17. זוגתה ולם תעד ולם תטבל וחצלת מנה איש יכון אלולד
18. ומא ילום אלשכך אלפאעל דלך ושכרו כפול מן השמים

תרגום:

1. הצרי אין בגלעד אם רופא שם וגומר³⁴
31. בפינה השמאלית העליונה של הדף כתובות חמש המלים הללו שמשמען: 'העבר מבקש את המחילה בועניין זה'. יתכן שזו התנצלות על השאלה שלפנינו, ואפשר שהשתרבבו לכאן מידי כותב אחר.
32. על הסימנים שמעל לחיבות של הכתוב ראה לעיל, הע' 17.
33. על הצירוף 'אן אדא' ראה בלאו, דקדוק, עמ' 252 סעיף 397 ובמיוחד הע' 15, שם. בשורה 11 לעיל נראה לי, כי המלה 'אדא' מופיעה כפועל.
34. ירמיה ח, כב. הנוסח בסוף הכתוב שם: 'אם רופא אין שם'. יתכן כי הכותב רמז גם למקצוע בו התמחה הראב"ם: הרפואה. על עיסוקו זה ראה מה שכתב אודותיו חברו למקצוע, אבן אבי אציבעה, בספרו עיון אלנאבאא פי טבאקאט אלטבאא (מהדורת א' מילר, קניגסברג, 1884) עמ' 118 בערך: 'אברהים בן

2. מה תאמר הדרת יקרת צפירת תפארת מרגו ורבנו,
3. אדוננו נגידינו, אברהם, הרב המובהק, הפטיש החזק
4. נר המערבי, דגל הרבנים, אור העולם ירום הודו, אמן נצח סלה.
5. בדבר הנידה ותנאיה, היתרה ואיסורה, הסגרה
6. וטהרתה (וכן). הקולות והחומרות שבעניינה. הנידה כאשר היא רואה את
7. הדם, והיה זה היום השלשה-עשר³⁵, האם מותר לה
8. לבשל או ללוש או לנגוע בטהרות? והאם
9. מותר לה לטבול מבלי שנטהרה ולאחר מכן מנתה³⁶?
10. בגליון: והאם מותר לה לטבול כשהיא משוחה בצבע³⁷,
11. האם זה מותר אם לא? והאם הרשות בידה לרחוץ את פני בעלה
12. או למזוג לו את הכוס? // האם מותר לו לבוא אליה בכל דרך שהיא // בשעה שהיא
13. נידה. ויורנו (מה הדין) כאשר ראתה
14. טיפות דם ולא נטהרה, האם מותר לה לעשות דבר מה
15. מן הדברים הללו... לאחוז בדבר הטהור, לבשל
16. או ללוש או לכבס ושמא תימנע מכל דבר טהור? ויורנו
17. כדין וכהלכה, מפני שרבים מ[חב]רינו עושים את העבירה הזאת
18. והאנשים ממתינים ל... הזה. ואם קרב האדם
19. אל אשתו, כשהיא לא מנתה ולא טבלה וילדה ממנו, מה יהא (דין) הילד?
20. ומה יהא דינו של האיש העושה זאת? ושכרו כפול מן השמים.

ד-1

מבוא

נושא שלוש שאלות אלה הוא השפחה-פילגש. בראשונה (ד) ביקשו השואלים לברר דינו של רווק או אלמן החי עם שפחה בלא חופה וקידושין האם מותר הדבר או אסור, ומה יהא דינו של ילד שיוולד לו מן השפחה. ענייניה של השאלה השניה (ה) לא נתבררו עד תום, ויתכן כי היא חלק מתכתובת בין השואל לבין הנגיד בסוגיות שונות. מכל מקום נתפרש, כי העברייני הוא כהן נשוי ששימש כגובה מסים אשר נטש את אשתו ולקח לו שפחה נוצריה וחי עמה בכפר שבמחוז בוחיירה³⁸. הפנייה אל הנגיד באה להמריצו לנקוט באמצעים חריפים

- אלראים מוסא'. דבריו של אבן אציבעה הובאו אצל ב' לואיס "עבר בספרות ערב" מצודה ג-ד (לונדון, תש"ה) עמ' 176, הע' 36, שם, ואצל רונזבלס ולעיל, הע' 3) כרך ראשון, עמ' 123-124.
35. המלה הבאה איננה קריאה. אפשר שאין בהמשך הנסמך: עשר, ואז יש לקרוא: היום השלישי.
36. ימי ליבוניה?
37. לייז, כרך 8, חלק ראשון, עמ' 2841, 1, הערך נקש, בנין 2. יתכן שמשמעות הצורה: כשהיא פצועה.
38. האזור שממערב לדלתא, במצרים תחתית.

נגד עברייני זה ואולי גם נגד אחרים. בשאלה השלישית (ו) מבקשים לברר את זכותה של שפחה-פילגש לעכב מימכר נכס של בעלה, שהיה משועבד לבעלי חובו. ההלוואה, שכנגדה שיעבד האיש את חצרו, ניתנה לבעלה של השפחה ע"י הוריו-מולידיו.

מן המפורסמות הוא, שהחזקת שפחות המיוחדות לשם אישות בבתייהם של יהודים היתה תופעה נפרצת בספרד הנוצרית במאה ה-13. אך נראה שהיתה מצויה גם במצרים באותה מאה ובזו שלפניה³⁹, כפי שעולה מקבצי תשובותיהם של הרמב"ם ושל בנו הראב"ם⁴⁰. קרוב לוודאי, שמציאות זו צמחה בהשפעתה של חברת הרוב המוסלמית שבקרבה חיו היהודים. לפי המשפט המוסלמי חיי האישות עם שפחות היו מותרים⁴¹, והשפחות תיפקדו כנשיו של כל מי שיכול לרוכשן ולקיימן בביתו. אם בחברה המוסלמית לא קמו עוררין על תופעה זו, הרי שההלכה היהודית שללה אותה בתוקף, וחכמי ישראל התייחסו אליה בחומרה רבה. התייחסות זו של ההלכה מצאה לה ביטוי גם במנהג הרווח ברבות מן הכתובות שנחשפו בגניזה, אשר בהן הופיע תנאי המגביל את זכותו של הבעל לשאת אשה על אשתו או להכניס לביתם שפחה השנואה עליה. הפרתו של סעיף מונוגאמי זה שבכתובות גררה אחריה סנקציות, כגון תשלום 'המאורח' במלואו וכן מתן גט לאשתו אפילו היא לבדה רוצה לצאת, והוא אינו רוצה להוציאה⁴². התנאי הזה הפך כמעט לחלק בלתי נפרד מן הכתובה במצרים מן המאה ה-12 ואילך⁴³. התניה חופשית זו היתה רגילה גם אצל מוסלמים, אף שהם לא התגדו למוסד השפחה-הפילגש.

דחיה מוחלטת של מנהג זה מצינו כבר אצל הגאונים, וזו לשונה: "ששאלתם כל [בר] ישראל שנתפש עם שפחתו לשום זנות מה דין יש עליו, כך הוא הדין שמוציאין אותה ממנו [ומוכרין אותה] ומפזרין דמיה לעניי ישראל ומלקין אותו ומגלחין שערו ומגדין אותו שלשים יום"⁴³.

39. אשר לספרד ראה: י' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית (תל אביב, תשי"ט²), עמ' 84, 108, 142, 164, 148–154 וכן עמ' 495, הע' 3. על מצרים באותה תקופה ראה מאמרו של גויטיין: "Slaves and Slavegirls in the Cairo Geniza Records" 9 *Arabica* (1962), pp. 1–20. כן בספרו חברה, כרך שלישי, מפתח, ערך "Slavegirl", שם, עמ' 520.

40. ראה: מ' אלון, המפתח ההיסטורי א (ירושלים, תשמ"א) עמ' 47 בערך: עבדים ושפחות. כן ראה אסף (לעיל, הע' 4) עמ' ד–ו; פרידמן (לעיל, הע' 4) עמ' 182–196, ומה שכתבתי בשנתון המשפט העברי ו-1 (תשל"ט–תש"ם) עמ' 399–403.

41. ראה: G. Bergsträsser & J. Schacht, *Grundzüge des islamischen Rechts* (Berlin und Leipzig, 1935) p. 91.

42. לנסחו של תנאי זה ראה: מ"ע פרידמן 'ריבוי נשים במסמכי הגניזה' תרביץ מ (תשל"א) עמ' 321–322. הוא דן בתנאי זה במאמרו: "The Monogamy Clause in Jewish Marriage Contracts", in: 4 *Perspectives in Jewish Learnings* (1972) pp. 20–40. כן ראה מאמרו (לעיל, הע' 4) עמ' 166–198.

43. ראה תשובות (ובלאו) עפ"י מפתח שבכרך ג, עמ' 209 בערך: אשה שניה. תנאי זה מופיע בתשע תשובות כמנהג מקובל ביותר ונדון בפרוטרוט אצל אשתור (לעיל, הע' 16) כרך שלישי (ירושלים, תשל"ל) בתעודות יס, עמ' 34; לט, עמ' 69; מ, עמ' 71; מא, עמ' 73; מג, עמ' 77. הכתובות שהביא אשתור הן מן המאות ה-13 וה-14.

44. י' מילר, הלכות פסוקות מן הגאונים (קראקא, תרנ"ג) עמ' 53 (= תשובת רב שרירא גאון) בשו"ת שערי צדק (שאלוניקי, תקנ"ד) סי' יג (דף כה, א) וראה גם תשובת רב נטרונאי, שם סי' לח (דפים כו, ב – כח, א).

אף הרמב"ם קבע חד משמעית "בדבר בחור שקנה שפחה יפת תואר והיא אצלו בחצרו... צריכים בית דין... לכפותו להוציאה או ישחררה וישאנה לאשה"⁴⁴. מדבריו של הרמב"ם: "כבר פסקנו פעמים אחדות בכגון אלה המקרים שישחררה וישאנה"⁴⁵ מתברר, כי הוא נשאל הרבה בנושא זה.

בעקבות הגאונים והרמב"ם פסק אף הראב"ם, שאף הוא מטיל עונש דומה לזה שמצאנו אצל הגאונים: "שאינו מותר להתייחד עם שפחה ואם נתברר שאיש זה עשה כך יחרימו אותו בשמו עד שיצא את השפחה וימכרנה"⁴⁶.

הפנייה בשאלות אלה דווקא אל רא"ם אליהוד (הרמב"ם), או אל הנגיד (הראב"ם), באה כדי להעניק ייפוי-כח ומשנה-תוקף לכל פעולה שינקטו בעתיד כנגד העבריינים, שכן סמכותם ויוקרתם של נושאי משרה נכבדה זו היו רבות ביותר. בעיות הנוגעות למעמד האישי היו בתחום שיפוטם הייחודי של הנגידים. רק מי שהוסמך ע"י הנגיד יכול לעסוק בקידושין ובגירושין. ופעמים רבות דן הנגיד באופן אישי בבעיות שנתגלעו בחיי המשפחה.^{46א}

אין בידינו כל ידיעות בדבר השואלים את שאלות ד-ו, לעומת שאלה ה, ממנה עולה (שורות 5-22) דמותו של דיין אשר מילא, ככל הנראה, תפקיד של 'מוקדם' (=ממונה) מטעמו של הנגיד בעיר שדה כלשהי. עוד מתברר (שורות 15-20), שהלה היה מתלמידיו של הנגיד בחסידות⁴⁷. השואל מביע את צערו על שנאלץ להיפרד מעל רבו ולהיטרד בעיסוקים ארציים מייגעים במסגרת תפקידו. בין השאר מביע הוא את תקוותו, כי יצליח להיפנות מכל הבלי העולם הזה וישוב להצטרף אל רבו, המביא את האנשים אל האושר והברכה שבעולם הבא.

שאלתו של הדיין-החסיד אודות השפחה-פילגש מפורטת ביותר. אף-על-פי-כן, לא כל עניינה נהירים די-הצורך, שכן הדף הראשון קרוע בצידו השמאלי.

ד

British Library Or. 10652 (אוסף גאסטר)

מתכ"י: סרט 7967

1. מא תקול הדרת יקרת צפירת תפארת מרגו ורבנו
2. אדוננו נגידנו אברהם הנגיד הגדול ירום הודו אמן.
44. תשובות (בלאו), כרך ב, סי' ריא, עמ' 373-374.
45. ראה שם, כרך א, סי' קו, עמ' 178 ואילך.
46. אסף (לעיל, הע' 4) עמ' ו.
- 46א. גויטיין, חברה כרך שני, עמ' 36.
47. ראה גויטיין, ראב"ם, עמ' 154 וכן מאמרו: "רבנו אברהם בן הרמב"ם, וחוגו החסידי" תרביץ לג (תשכ"ד), עמ' 181-197. השווה גם רוזנבלט (לעיל, הע' 3) כרך ראשון, עמ' 48-53, 95-101.

3. פי שכץ מא לה זוגה אמא אן תכון מאתת זוגתה או מא
4. תזווג מן עמרה קט ואכד גאריה וליס הי משוחררת
5. ולא בקידושין והו מקים מעהא דאימא⁴⁸ ומא ענדה פי
6. [אלבית] ואחד מן אקרביאיה אלא [ה]ן ואלשפחה אלגיר מעתוקה
7. יורנו הל יגזו לה אן יקים מעהא אלא חתי יעתקהא ויזווגהא
8. בכתובה וקידושין ואן אדא⁴⁹ גאה מנהא ולד איש⁵⁰ יכון ומא
9. אלחילה פי דלך יורנו רבנו כדין וכהלכה⁵¹ ושכרו כפול מן השמים

תרגום

1. מה תאמר הדרת יקרת צפירת תפארת מרנו ורבנו,
2. אדוננו, נגידנו, אברהם, הנגיד הגדול ירום הודו, אמן.
3. בדבר אדם השרוי בלא אשה בין אם שמתה אשתו ובין שלא
4. נשא אשה מימיו. והוא לקח לו שפחה שאיננה משוחררת
5. שלא בקידושין. והאיש הזה שוהה במחיצתה תמיד ואין עמו
6. בבית אף לא אחד מקרוביו, כי אם הוא והשפחה שאיננה משוחררת
7. יורנו האם מותר לו לחיות עמה או אסור הדבר עד שישחררנה וישאנה
8. בכתובה ובקידושין? ואם יוליד ממנה בן מה יהא (דינו) ומה
9. ניתן לעשות⁵² בעניין זה? יורנו רבנו כדין וכהלכה ושכרו כפול מן השמים

ה

University Library Cambridge Or. 1080 J 281

מתכ"י: סרט 19810

עמ' א

1. צעיר עבדיו א
2. המתאבק
3. ה[חכמה תעז לחכם וג
48. האלף המתוייגת בגרש מוארך היא סימן ליחסת האקוואטיבוס. בתעודה זו פזורים כמה סימני תנועות (ראה שורות 8,6).
49. על הצירוף 'אן אדא' ראה לעיל, הע' 33.
50. על 'איש' ראה בלאו, דקדוק עמ' 65, סעיף 52 ב'.
51. המלה 'כהלכה' אותיותיה מטושטשות.
52. מב"מ: 'מא אלחילה' = מה היא התחבולה, דהיינו, הפתרון המשפטי.

4. כי טוב סחרה מסחר כסף וג' ⁵³
5. תקדמת כתב אצג אלממאליך אלי בין ידי
6. מולאה ומאלך [א]לתקה כבוד גדולת קדושות מרנו
7. ורבינו אדונינו נגידנו אברהם שר השרים נגיד
8. הנגידים ימין המלוכה מרדכי הזמן עז
9. ראש כל [החסידים] אדיר האדירים ... אור]
10. העולם ופלאו ממזרח שמש ועד מבואו
11. – – – כבוד [רבנו] יעלה מעלה מעלה
12. ויחיה לו כלל חמודיו השרים האדירים וימלא
13. בהם מקום אבותם הטהורים הקדושים
14. רצון בששון ועלצון יערף מולאה בעץ [מה יכון?
15. עליה מן אלשוק ואלוחשה ואל"ם אלקלב למפאןרקתה מן
16. מגלסה אלסעיד אלמוצל לסעאדה דנ'יא אלי
17. אלאכרה ואשתגאלה בצדה הבה יחסן עליה
18. באקאלתה מן מא הו פיה ומד אומתה לכדמה
19. מולאה פאן קד וגעה הרב עד נפש וכאן פי
20. אלחאל אלאוול ואהל במא אוהל נכטה פיה
21. ולכן מא יקדר אלנסאן ירד אלמקצי ואלדי
22. אבלא ידבר ואעלם מולאה אן חאל הדה אלצביה [אלדי
23. קד תרכה]א] ולם יצלה ען דלך גואבו אלמסאול [מן
24. אנעאם מולאנא וצול כתאבה במא יעתמד [עלי אנהו
25. כאן דלך אלרשע אלדי עכס הדה אלמסכינה
26. מוחרם מדה והו כהן וקד אסתקעד גא'ריה
27. ערילה ואכדהא מן אסכנדריה וכרג צמן ציעלה

בגליון⁵⁴: פי אלבחירה/וקד אעלם/אלממלוך מולאה אנהם/לם יחצרו ישהדו/ בשהאדה
וליסה כטוטהם / מערופה בלשטר/ וגדנא / פיה כטוט אתני / וקד ד[כרו] קבל אן יצהר
אלכט אן הדא ש] – – / וחלפו באימאן וקד/ אחתאר אלממלוך/

עמ' ב'

1. אלקצה אלמישומה לאן גמאעה כאנו קד חצרו ותקצ'או
2. מנהם אלממלוך פדכרו אנהם לם יעלמו סוי באנה אןכדהא?

53. על הסימנים שמעל לציטוטים מן הכתובים ראה לעיל, הע' 17.
54. קסעי שורות אלה נכתבו בשולים הימניים של עמוד א', כשכיוון הכתיבה הוא מלמטה למעלה(=)

3. אמלכת // בגיר קדושים // סמאע בגיר שהאדה פעקד להא⁵⁵ אלממלאן וכה בגיר
4. קידושים לאנה קאל אן הדה מילתא דעבידא לאיגלויי
5. פ]בלג אלממלוך סמאע בגיר תחקיק שהאדה אן [הדא
6. אלרשע תברטל אלי אן פעל דלך ואלמסאול מן אנעאם
7. מולאנא אן לא יגפל ען הדה אלקצה פקד טאל שרחהא
8. וראיה פי דלך אעלא ואסנא ושלום אדונינו יגדל לעד
9. נצח סלה ושלום שני חמודיו השרים האדירים יגדל
10. לעד נצח סלה ב' אב יהפך לששון ישע רב ממרום
11. יקרב

תרגום

1. צעיר עבדיו א
2. המתאבק
3. החכמה תעז לחכם וגומר⁵⁶
4. כ]י טוב סחרה מסחר כסף וגומר⁵⁷
5. קדמו מכתבי צעיר העבדים עד לפני
6. רבו אדון אלתקה, כבוד גדולת קדושת מרנו
7. ורבינו אדונינו נגידנו אברהם שר השרים נגיד
8. הנגידים ימין המלוכה מרדכי הזמן עז [...]
9. ראש כל [החסידים]⁵⁸ אדיר האדירים... אור]
10. העולם ופלאו ממזרח שמש ועד מבואו
11. כבוד ורבינו יעלה מעלה מעלה
12. ויחיה לו כלל חמודיו השרים האדירים⁵⁹ וימלא
13. בהם מקום אבותם הטהורים הקדושים
14. רצון בששון ועלצון. אדונינו יודע עד כמה
15. משתוקק (עבדו) ומצטער הוא ועד כמה ליבו כואב [על ריחוקו]
55. קיצור של: להאדה.
56. קוהלת ז, יט.
57. משלי ג, יד. בכתוב זה ובקודמו ביטוי להערצת הכותב אל הנגיד תוך רמיזה לחכמתו.
58. כך קרא גם גויטיין, ראב"ם, עמ' 152. המילה 'החסידים' חסרה בכתב היד. משפחת אלת'קה, (ראה שורה 6) היא משפחת אמו של הראב"ם, הצטיינה בריבוי בניה שהלכו בדרכי החסידות. ראה מאמרו של פריימן, הנזכר בהערה הבאה וכן גויטיין 'רבנו אברהם בן הרמב"ם וחוגו החסידי' תרביץ לג (תשכ"ד) עמ' 181-197.
59. לראב"ם היו שני בנים: ר' דוד ור' עובדיה. ראה בתעודה זו עמ' ב' שורה 9, וכן א"ח פריימן "שלשלת היחס של משפחת הרמב"ם אלמה - מאסף האגודה למדעי היהדות בירושלים (ירושלים, תרצ"ו) עמ' 25-16.

16. ממקום מושבו המאושר⁶⁰ המוביל (את הבריות) אל האושר [בעולם הזה
17. ובעולם הבא. (וכן יודע אדוניו) עד כמה הוא עסוק בהיפך הדברים⁶¹, שמוטב היה
18. לו המעיט בהם ולו היה מתמיד בשירות
19. אדוניו, והרי הרבה הכאיבה לו⁶² עד נפש. (ולואי) שהיה שוב
20. במצבו הראשון והיה ראוי⁶³ למה שמזכה את האנשים.
21. אך אין האדם יכול לבוא ולהשתחרר מחובותיו⁶⁴.
22. וכל מה שמנסה אותו⁶⁵ (האל), הרי הוא צפוי מראש⁶⁶. הוא הודיע לאדוניו אודות
- מצבה של הנערה
23. שהלה⁶⁷ נטשה ולא הגיעה אליו תשובתו. והוא שואל כי
24. בחסד אדונינו יגיע מכתבו אשר בו יפסוק בעניינו,
25. כי אותו רשע אשר אימלל את (האשה) הענייה הזאת,
26. היה מוחרם לפרק זמן מסויים, והרי הוא כהן ונקשר⁶⁸ אל שפחה
27. ערילה שלקחה מאלכסנדריה ויצא כחוכר מסים בכפר
- ב ג ל י ו : (במחוז) בוחיירה / עבדו / כבר הודיע לאדוניו / כי הם לא באו להעיד
- עדות וחתימותיהם אינן/ מוכרות. ומצאנו בשטר / שתי חתימות/ וכבר הזכירו/ לפי
- שנראית החתימה, שזה —/ ונשבעו בשבועות / ועבדו היה נבוך/⁶⁹

עמ' ב'

1. העניין הנתעב⁷⁰, שכן חבורה שבאה זה מכבר וחקר
2. אותם העבד. והנה הם מסרו כי אינם יודעים דבר זולת מה שהוא לקח (את השפחה?)
3. והתארסה עמו // בלא קידושין//. זוהי שמועה בלא עדות (של ממש). הוא התארס
- עם השפחה הזאת בלא
4. קידושין, כי הוא אמר שזו "מילתא דעבידא לאי [גלויי]⁷¹.
60. של הנגיד.
61. במסגרת תפקידו טרוד הכותב בעניינים ארציים, בהבלי העולם הזה, לאור השקפתו החסידית.
62. הפרידה מעל הראב"ם.
63. ראה דווי, כרך ראשון, עמ' 42, 2: 'אהל', בנין 2.
64. ראה דווי, כרך שני, עמ' 794, 1: 'ורד' ('ירד'); שם, עמ' 362, 1: 'קצי', בנין 2.
65. ראה ליין, כרך ראשון(1), עמ' 256, 2: 'בלא', בנין 4.
66. ראה ליין, כרך ראשון(3) עמ' 844, 2: 'דבר', בנין 2.
67. ראה לקמן, שורות 25–27 וכן משפט ראשון בגליון.
68. ראה דווי, כרך שני עמ' 380, 1: 'קעד', בנין 10.
69. נראה, כי הכותב עסק בגביית עדות אודות הכהן שנמלט עם השפחה אל בוחיירה.
70. על הצורה העממית 'מישומה' (משאומה) ראה בלאו, דקרוק, עמ' 83 סעיף 97; ד"צ בנעט, אגרות הרמב"ם (ירושלים, תש"ו) עמ' 54 שורה 14, והערותיו שם. כן ראה דווי, כרך שני, עמ' 853, 1 'מישום'.
71. ראה בבלי, בבא מציעא קי, ע"א, רש"י ד"ה "הכא מילתא דעבידא לאיגלווי": "בסוף יבואו עדי שטר ויעידו".

5. והגיעה אל העבד שמועה שלא נחקרה בדבר העדות ש[זה]
6. הרשע נתן שוחד, כדי לעשות זאת. (והנה), מבקש הוא שיואל
7. אדונינו ברוב חסדו שלא להזניח ענין זה. כבר ארכו הדברים⁷²
8. ודעתו (של אדונינו) בעניין זה נחשבת ונעלית ביותר. ושלום אדונינו יגדל לעד
9. נצח סלה. ושלום שני חמודיו השרים האדירים⁷³ יגדל
10. לעד נצח סלה, ב' אב יהפך לששון. ישע רב ממרום
11. יקרב

ו

University Library Cambridge Or. 1080 J 32

1. מא תקול הדרת יקרת צפירת תפארת מרנו
2. ורבנו אברהם הרב המובהק הפטיש החזק
3. נר המערבי דגל הרבני[ם] יחיד הדור אור העולם
4. ירום הודו ויגדל כבודו ויחיה לו חמודו⁷⁴ אמן
5. פי אנסאן כתב לואלדתה ולאביה עליה
6. שני שטרות במאיתי דינארא חובות
7. ואוקף להמא דאר פי מלכה עליה דאן?
8. אלדין אלמדכור אלי מדה עשר סנין
9. ומתי גאז אלאגל אלמקרק בינהמא כאן
10. — — — אלדאר⁷⁵ ואסתיפא דינהמא
11. מנהא והוא מזוג גאריה⁷⁶ אלי בלאד אלהנד
12. אחל אלאגר ואראדו אצחאב⁷⁷ אלדין
13. יביעהא מן אלדאר במקדאר אלמאיתי
14. דינארא אלתי להמא עליה [הל]
15. לזוגתה חכם פי אעאקתה]
72. מב"מ: 'שרחא' = ביאורו, תיאורו (של העניין).
73. ראה לעיל, הע' 59.
74. ראה דברינו לעיל, בין ציוני הע' 15–16. גם כאן נעדר התואר נגיד משלל התארים שהעסירו על הראב"ם.
75. בראש שורה 10 חסרות מלים מספר, אלא שעניינן קשור כנראה למימוש הבטחונות, שהניח הבן הלווה בידי הוריו.
76. לאחר המילה 'גאריה' חסרה מלה, אולי: 'סאפר' (=נסע).
77. בכתה"י: 'ארצאב' או 'אחצאב'.

תרגום:

1. מה תאמר הדרת יקרת צפירת תפארת מרגו
2. ורבנו אברהם, הרב המובהק, הפטיש החזק,
3. נר המערבי, דגל הרבנים], יחיד הדור, אור העולם,
4. ירום הודו ויגדל כבודו ויחיה לו חמודו אמן.
5. בדבר אדם שכתב לאמו ולאביו כנגד חובו
6. שני שטרות על סך מאתים דינארים חובות
7. ויחד להם חצר שברשותו כבטחון
8. להלוואה הנזכרת לתקופה של עשר שנים
9. וכאשר עבר המועד הקבוע ביניהם היתה
10. – – – החצר, (והגיע זמן) פרעון חובם
11. ממנה, (והנה) הוא נשוי לשפחה [ונסע?] לארץ הודו
12. וכשהגיע המועד שנקבע, רצו בעלי החוב
13. למכור מן החצר בשיעור המאתים
14. דינאר, אשר הוא חייב להם. [האם]
15. לאשתו כח וסמכות לעכב (את המכר)?

ז

מבוא

שאלה זו דנה בירושת הגר⁷⁸. על זהותו של המשיב, למדים אנו מתואר משרתו, ה'ראיס'^{78א} (=ראש היהודים), המופיע בראש השאלה. וכן מתשובתו האוטוגראפית; ואכן קשה מאוד לטעות בכתב ידו של הראב"ם.

השואל (כמו זה שבשאלה ה) קשור לנגיד ואולי אף מילא תפקיד מטעמו – יתכן של מוקדם (=ממונה) על העיר מגית זפתא שבמצרים תחתית. בשאלתו, הוא מספר כי בעיר השכנה, מגית גמר, הלכה לעולמה אשה, שהיתה שפחתו המשוחררת של המנוח 'הדר'⁷⁹, שנשא את השם שארית. סמוך לפטירתה ציוותה המנוחה סכום כסף מסויים לידידותיה, נשים

78. על שאלה ותשובה זו ראה גויטיין, חברה א, עמ' 146. פרופ' גויטיין המנוח סייע בידי בפיענוחה של התשובה, ועל זאת ייזכר לטוב.

78א. ראה מה שכתבתי לעיל, סמוך לציון הע' 15. הראב"ם כיהן כראיס החל בשנת 1205 ועד ליום מותו.

79. נראה שזה קיצורו של התואר 'הדר' הישיבה' שהוענק לאחד מאבות המשפחה ע"י הישיבה הארצישראלית ומאו עבר בירושה במשפחה.

מבנות המקום, ואלה לא רצו לנוטלו לעצמן. מששמע זאת ה'זקן'⁸⁰ אבו אלטאהר, בנו של שארית, אף הוא 'הדר', תבע את העיזבון לעצמו מכח זיקתו המשפחתי ההדוקה אל אותה שפחה משוחררת.

לפי הדין המוסלמי לאדון יש זכות ירושה על רכושו של מי שהיה עבדו (והוא הדין בשפחתו) אף לאחר מותו. ואכן, עבדים ושפחות משוחררים הוסיפו לעמוד בקשרים אישיים הדוקים ומחייבים עם משפחת אדוניהם לשעבר. כך גרס המשפט המוסלמי⁸¹, ומושגיו העמיקו לחדור גם אל תוך החברה היהודית. משום כך תואר התובע 'הדר' אבו אלטאהר, בין השאר, גם כ"אדוניה של המנוחה" (ו, עמ' א, שורה 9); וזאת על אף ששוחררה עוד בימיו של האב, שארית. נראה שלא 'הדר' לבדו אלא גם כותב השאלה ואחרים סברו, כי המצב המשפטי שיסודו בדין המוסלמי הקנה לתובע זכות קדימה על רכוש המנוחה.

אך בהמשך (שם, שורות 10-11, 14-15 ועוד) נמנו עוד נימוקים המטים את הכף לטובת אבו אלטאהר. הוא היה איש נכבד ובעל מידות טובות, וירד מנכסיו, שכן נכשל בעיסקה של חכירת מסים (אנכסאר צ'מאן עליה). עתה רבץ עליו עול כבד של חובות, ודוחק המריץ אותו לתבוע לעצמו את כסף העיזבון. זאת ועוד, הוא איים, כי אם תידחה בקשתו יפנה לערכאות של גויים ויתבע את הכסף באמצעותם. צד נוסף, שגילה עניין בנכסי השפחה המשוחררת, היו מנהיגי הקהילה של מנחת גמר, שרצו להשתמש בו לצורכי עירם.

ניסוחה של השאלה מגלה, כי דעתו של הכותב נוטה אף היא לצידי של 'הדר'. תיאור שבחיו של התובע המצטיין, לדעת הכותב, בנועם הליכותיו ובמידותיו הנאצלות (עמוד א, שורה 15 והמשכה בשורה 1 בגליון) וכן ההמלצה החמה כי הוא ימצא נחת גם בחלק מן הכסף (עמ' א' שורה 2 בגליון) – כל אלה מעידים כמאה עדים על נטיית לב זו.

בפסקו של הראב"ם יש כדי סיפוק כל הצדדים. יסודו בהלכה, אך הוא מתחשב גם במנהגים השוררים בחברה הסובבת והמקובלים גם על היהודים.

הוא פותח בקביעה העקרונית: "שורת הדין: גר שאין לו יורשים – נכסיו הפקר, כל הקודם בהן זכה". עבדיהם הנוכריים של ישראל, מן המפורסמות הוא, כי הוטבלו לשם גרות. ממילא גם "אשה משוחררת זו" (עמ' א, שורה 2), שהיתה גויה מעיקרה, נחשבת לאחר שחרורה כמשתייכת לגרים.

מקור הדין שהביא הראב"ם בראש פסקו הוא במשנה ב"ב ג, ג: "המחזיק בנכסי הגר... הרי זו חזקה" ופירש רש"י: "בנכסי הגר – שאין לו יורשים וכל הקודם להחזיק בנכסיו –

80. 'זקן' בתעודה זו הוא כינוי לשארית וכן לבנו אבו טאהר. שוב ייתכן כי זהו תואר גרידא, אך אין להוציא מכלל אפשרות שמדובר כאן בנושא משרה בקהילה. על משרת הזקן ראה גויסיין, חברה, כרך שני, עמ' 61-58.

81. בקודיפיקציות של המשפט המוסלמי סווגו דיני העבדות כחלק מכלל דיני המשפחה, ובדרך כלל לא שוייכו לתחום דיני הקניינים. ראה J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford, 1964) pp. 129-130.

זכה". הוא נמשך בזאת אחרי פסקיהם של הגאונים⁸² והרמב"ם⁸³. לכאורה, הנשים החזיקו בממון שנתנה להם "שפחת" הדר כדין, ולהדר הבן לא היתה זכות כלשהי בנכסיה של הנפטרת, שכן זו שוחררה זה מכבר בחיי אביו. אע"פ כן ראב"ם מפייס את הבן וכותב: "מכיון שהנשים אשר תחת ידן הכסף אינן רוצות בו" – כנאמר במפורש בלשון השאלה (עמ' א, שורה ז) – "מותר להן שיימסר להדר הנזכר כפי רצונן". נמצא, אפוא, שהנגיד פסק בהתאם למשפט המוסלמי, לפיו היתה לבעלים לשעבר זכות בנכסיהם של עבדיהם המשוחררים.

ז

University Library Cambridge TS 8J16 f4

מתכ"י: סרט 19751

עמ' א'

1. אלממלוך יקבל אלארץ באלמקאם אלרייסי אלשריף יהדרו אל
2. וינהי אנה תופא⁸⁴ פי אלבלד אעני מניה גמר אמראה עתיקה
3. ללשיך אלהדר שארית נ"ע ואלד אלשיך אלהדר אבי אלטאהר ש"צ
4. ודפנהא אהל אלבלד וכאן דלך מן אלציף ואלממלוך כאן גאיב פי
5. שזלה לה פלמא כאן פי הדא אלמרה אשער אלממלוך אן אלמתופיה
6. דפעת לנסוה שי עלי צורה אכצאצהם בה ומגמוע דלך יכון
7. קריב אלקנב דרהם מצריה והאולאיך אלנסוה לא ירצון אכד דלך
8. ואשערו בה אלממלוך ובעץ אהל אלבלד לו עלמו בה קצדו
9. אצראפה פי צרכי עירם וסיד אלמתופיה אלשיך אבו אלטאהר
10. אלהדר אלמדכור פי צרר עטים וחאגתה ואפרה⁸⁴ א ודיין לגויים
11. עליה ואנכסאר צמאן עליה והו פי שדה ולוח ללממלוך
12. מד⁸⁵ מאתת אלמדכורה דפעאת אן יבחת ען קצתהא ומא // כלפתה //
13. ויחרם לה עלי דלך לאנה יד[עו]הא בדיני גויים ואצחאב // מוארית //
82. רב נטרונאי הביא כמסכמה "דנכסי הגר כל המחזיק בהן זכה בהן". ראה אוצח"ג קדושין, חלק התשובות, עמ' 32 (ס' פב).
83. הרמב"ם קבע בחיבורו (משנה תורה, הלכות זכייה ומתנה, א, ו): "גר שמת ולא הוליד ישראל אחר שנתגייר – אין לו יורשים אלא כל הקודם והחזיק בנכסיו זכה".
84. על צורת הפועל הסביל: 'תופא' ראה בלאו, דקדוק, עמ' 72, סעיף 67.
- 84א. בכתה"י: וחגאתה ופארה.
85. מד' – קיצורה של 'מנד'.

14. מואקפין וטאלבין גיר עאלמין בשי ואלמדכור פמע פקרה
15. וחאגתה מחבוב ללנאס ואפר אלמאל חסו אלעשרה כביר

בגליון:

1. אלמרה מחתשם ענד אלנאס כאפה וצפאתה אלחמידה כתירה משהורה
2. ודרהם מן דלך יגד בה ראחה ויסר ענה כלל ואלממ⁸⁶ פיסתרשד מולאנא

עמ' ב'

1. פי דלך אן כאן יסלמה ללהדר אבי אלטאהר אלמדכור יכן דלך
2. באמר מולאנא או יסלמה ללגמאעה יצרפיה פי צרכי עירם
3. אלא אן רבמא אדא דלך אלי קלק דלך אלרגל ושלשה מעבירין // אדם //
4. על דעת'ו וכו' והוא קאדר⁸⁷ עלי מא יקול ויפעל ויעדרה אל
5. נאס או יבקה ביד מן הו ענדהא ולא יתחדת פיה ואן כאן
6. מא יכאד יבק"א דון אפצא חאלה להאולאי אלגהתינ כיירהא
7. ובעץ אשיאך אלגמאעה ואלממלוך מנתשר אמר יעתמד
8. עליה פי פצול אנהא הא⁸⁷ פי כדמה אלואצלה עלי יד אלשיך אל
9. נדיב אבי אלמכארם ש"צ פאן אלממלוך לס יגד מן יוצלהא
10. וירד גואבהא אגוד מנה פאנה ציר נאמן פי דלך ומא סואה
11. ואלממלוך ואלגמאעתינ שאכרין לה ווינפעו נפע כתיר בכתרה
12. עטאה וברה וצדקאתה ואמנה אלנאס ממא כאנו כאיפין מנה
13. קלקין מן גהתה אללה יעטם אגרה ויכתר כירה ויחסן כלאצה
14. אנ"ס ושלום אדוננו יגדל אלממלוך
15. משה

התשובה בגליון

1. שורת הדין גר שאין לו יורשים נכסיו הפקר כל הקודם בהן זכה
2. ואד ואלנאס אלדי תחת ידהם אלמאל גיר ראגבין פיה פיסוג מנהם אן

86. אלממ' – קיצורה של 'אלממלוך'.

87. בכתה"י: קדיר.

87א. 'הא': כנראה, דיסוגרפיה.

בתחתית העמוד

3. יכון דפעה ללהדר אלמדכור באראדתהן לאנה אנה לצרכי העיר
4. מא להא בדלך תעלק ושלום

תרגום: עמ' א'

1. העבד מנשק את האדמה, שבמקום מושבו הנכבד של הראיס, יהדרו אל,
2. והוא מביא לידיעתו, כי בעיר הנקראת מניה גמר נפטרה אשה (שהיא שפחה) משוחררת.
3. ואשר היתה שייכת לזקן 'הדר' שארית, נוחו עדן, אביו של הזקן 'הדר' אבו אלטאהר, שמרו צורו
4. וקברוה אנשי העיר. כל זה התרחש בקיץ כשעבדו⁸⁸ נעדר (משם) לרגל עבודתו. כאשר בא עבדו בפעם הזאת הודיעו לו שהמנוחה
5. נתנה לנשים סכום כסף כקניין בלעדי להן, ואותו סכום מגיע
6. בקירוב למאה חמשים ושנים⁸⁹ דרהמים מצריים, (ואולם) הנשים ההן אינן רוצות לקחת את הכסף
7. והודיעו על כך לעבדו. לו ידעו אנשים מתושבי העיר כל זאת, היו מתכוונים להוציאו לצרכי עירם. (והנה) אדוניה של המנוחה, הזקן אבו אלטאהר
8. 'הדר' הנזכר הוא עתה בדוחק גדול, צרכיו מרובים. כן שקוע הוא בחובות לגויים
9. וחכירת מכס שהיתה בידו התמוטטה. כיון שהוא שרוי במצוקה רמז לעבדו
10. מספר פעמים מאז מתה (האשה) הנזכרת שיבחן את עניינה ואת מה שהניחה אחריה
11. ויחרים למענו את המחזיקות בכסף⁹⁰, כי (אחרת) הוא יתבע אותן בדיני גויים. ופקידי
12. // לשכת העזבונות⁹¹
13. מצפים ותובעים, הגם שאינם יודעים אודות הכסף. (וזאת לדעת כי 'הדר' הנזכר למרות עוניו

88. נוסחת ההכנעה במקור היא 'העבד'. העדפתי כאן התייחסות אישית זו.
89. קריאת אותיות-הסכום 'אלקנ"ב' איננה בטוחה. האותיות נ"ב' הודבקו וניטשטשו אחר ריפוי התעודה וכריכתה בידי צוות יחידת מחקר הגניזה שבאוניברסיטת קיימברידג' ושוב אינן ברורות. אשתור קרא כאן: קל"ו. ראה E. Ashtor "The Number of the Jews in Mediaeval Egypt" in: 19 Jour-
nal of Jewish Studies (1988) p. 15 n. 11. הוא תיאר את התעודה בקיצור נמרץ באותה הערה.
90. מב"מ: 'עלי דלך' = על (הדבר) ההוא.
91. על לשכה זו (דיואן אלמואריט') ותפישתה בנכסי לא-מוסלמים שנפטרו ללא יורשים ראה: M. Gil, H.; Documents of the Jewish Pious Foundations from the Cairo Geniza (Leiden, 1976) p. 7
Rabie, The Financial System of Egypt A.H. 564-741 (London, 1972) pp. 127-131. כן ראה שם עמ' 421 (מס' 123) מסמך שעניינו בלשכת העזבונות, ואשר נכתב ע"י הראב"ם.

15. ועל אף שהוא נצרך, הריהו חביב על הבריות, היה בעל רכוש רב, ידיד לרבים ומצויין

בגליון:

1. במידות טובות, נחבא אל הכלים, נוח לבריות כולם וכן מפורסם הוא ומהולל ביותר בחייו השקטים.
2. הוא ימצא רווחה בחלק מאותו ממון וישמח בו מאד. העבד מבקש, איפוא, את עצת אדוניו

עמ' ב'

1. בענין זה. האם ימסור אותו (הממון) ל'הדר', אבי אלטאהר הנזכר – ודבר זה יהא אך ורק על-פי
2. מצוות אדונינו – או ימסרנו לקהל כדי שיוציאוהו לצרכי עירם?
3. דא-עקא, אפשר שזה יגרום מפח-נפש לאיש ההוא ושלשה מעבירין // אדם//
4. על דעתו וכו' ⁹², והוא יכול לבצע את מה שהוא אומר ⁹³, ולכן (מנסים).
5. האנשים לפייסו, ואולי ישאירו את הממון ביד מי שהוא אצלן ואין צורך לדון בדבר? אם אפשר
6. שישאר במצבו (הנוכחי) ללא שינוי ולא יוכרע לאף אחד משני הצדדים, הרי זה (המוצא) הטוב ביותר
7. אחדים מזקני הקהילה וכן עבדו משגרים אליו את דבר המעשה כדי שיסתמך
8. עליו בפסקו, הריהו (סיפור המעשה) בתוך דברי ברכה ⁹⁴ (אלה) המגיעים בידי הזקן
9. 'הנדיב' אבי אלמכארם, שמרו צורו. ואכן, עבדו לא מצא אדם טוב ממנו שיביא אותם
10. ויחזיר את תשובתו, שכן הוא ציר נאמן ואין זולתו.
11. עבדו ושתי הקהילות ⁹⁴ מודים לו (ומקווים) כי תצמח להם תועלת גדולה מרוב
12. נדיבותו, חסידותו וידידותו וכן מן הבטחון שהוא מעניק לבני האדם היראים אותו
13. והחרדים מפני הדרתו. האלהים יגדיל את שכרו וירבה את טובו ויטיב את גאולתו.
14. אמן נצח סלה! ושלום אדונינו יגדל. העבד
15. משה
92. בבלי, עירובין מא, ע"ב: "תנו רבנן: שלושה דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו. אלו הן: עובדי כוכבים ורוח רעה ודקדוקי עניות".
93. נראה שהכוונה לאימו של 'הדר', כי יוציא את הממון בערכאות של גויים (ראה לעיל עמ' א, שורה 13).
94. על משמעות זו של 'כדמה' שעניינה: מכתב ראה דווי, כך ראשון, עמ' 355, 1.
- 94א. כוונתו לקהל הירושלמים או הארצישראליים ('אלשמאין') ולקהל הבבלים (אלעראקין), שהרכיבו שניהם קהילות שונות במצרים. ראה גויסיין, חברה, כך שני, עמ' 51-55.

התשובה

בגליון:

1. שורת הדין גר שאין לו יורשים – נכסיו הפקר, כל הקודם בהן זכה.
2. ומכיון שהנשים אשר תחת ידן הכסף, אינן רוצות בו – מותר להן

בתחתית העמוד:

1. שיימסר להדר הנזכר כפי רצונן. הטענה כי הוא לצרכי העיר
2. אין לזה עניין לכאן. ושלום.

ח

מבוא

השאלה המקוטעת שלפנינו עוסקת במעמדה המשפטי ובזכויותיה של אשה "הנושאת ונותנת בתוך הבית"⁹⁵. עיקר העניין שבה שהיא מעידה על הטווחים הארוכים של סחר הודו בימי הביניים ועל חייהם של נשי הסוחרים.

הסוחר, נשוא שאלה זו, נסע להודו ושהה בה תקופה ארוכה ביותר – חמש עשרה שנה, לאחר מכן הרחיק משם אל האי סומטרה, מן הגדולים שבאיי הודו המזרחית (=אינדונסיה של ימינו). בה מצא את מותו. לדעת גויטיין, משך אותו לשם הקאמפור המעולה שגדל באי ואולי גם תבלינים יקרי-ערך אחרים. הסיכוי לעשות רווחים גדולים דחף אפוא את הסוחר דגן להסתכן בנסיעה ארוכה כזאת אל מזרחו של האוקינוס ההודי, ואכן הוא מצא את מותו שם.

אשתו של אותו סוחר, שנתאלמנה עם פטירתו של בעלה במזרח הרחוק מייצגת, קרוב לוודאי, נשי סוחרים שנותרו עגונות עקב עיסוק בעליהן במסחר מעבר לים. אשת-החיל, "גיבורת" השאלה, שימשה, כנראה, אפוסטרופסית לרכושו של הבעל. בפועל, היא ניהלה את הבית ואת שאר נכסי הבעל-הסוחר וכן דאגה לגידולם ולחינוכם של הילדים.

מאחר שסופה של השאלה, כמוהו ככל חלקו הימני של הדף – חסרים, לא נוכל אלא לשער את תוכנה. יתכן שהראב"ם נשאל בדבר היתר עגונה זו. עדותו של היהודי העדני, אשר שמע כי הסוחר (המנוח) נסע לפנצור שבסומטרה ומת שם, אפשר שהיה בה – לדעת

95. שאלה זו פורסמה בתרגום אנגלי (ולא המקור) בספרו של גויטיין, מכתבי סוחרים, עמ' 228–229 תחת הכותרת: "מוות באינדונסיה". כן מהווה היא מסמך מס' 332 בספר הודו שלו, שעדיין לא ראה אור. ההערות דלקמן מיוסדות בעיקר על דבריו של גויטיין.

השואל – כדי לסייע להתיר את האשה להינשא בשנית. ואולם אפשר גם-כן, שהאשה אשר ביהלה, כאמור, את הבית וקיימה את עצמה ואת בנותיה במשך חמש עשרה שנים ארוכות, ביקשה להחזיק בנכסי בעלה המנוח כשיפוי על הוצאותיה שלה; ועל כך נסבה השאלה. מעמד זה של אשה המנהלת את הבית ואחראית לו מופיע כבר בתלמוד הבבלי, ושורשיו מצויים עוד בתקופה התנאית. כך שנינו:

תניא... האשה שהיא נושאת ונותנת בתוך הבית והיו אונות ושטרות יוצאין על שמה ואמרה שלי הן... עליה להביא ראיה⁹⁶.

ואומר שם התלמוד: "אשה כיון דשביחא לה מילתא" ופירש רשב"ם: "חשיבות היא לה שמאמינן אותה בית דין לעשותה אפטרופוס בשל יתומין וגם משבחין אותה בני אדם על כך, ומקושי גדול תאמר על שלהן שהוא שלה". לטיפוס זה השתייכה, כנראה, גם האשה שלפנינו.

ח

Jewish Theological Seminary ENA 4020 f. 41

מתכ"י: סרט 33508

1. [מא תקול הדרת יקרת]
 2. תפארת מרנו ורבנו אברהם הרב המובהק
 3. ב' וגלת [ה]רבני[ם] יחיד הדור אור העולם ירום // הודו //
 4. פי שכך סאפר אלי[א] אלהנד ולה מדה מקדארהא כמס עשר
 5. סנה[ו] וזוגתה תעמל ותאכל ותמון // אבנתהן //
 6. ואחירא[ו] וצל שכך יהודי מן עדן קריב לה ענד
 7. נ[א]ס יהוד פקאל לה אשתהי מנך אן תערפני
 8. [פקאל לה אליהודי // אלואצל מן עדן // אן נחנ סמענא
 9. אנה סאפר אלי פנצור ו[מאת פי פנצור ואן אלצלטאן אלדי פיהא
 10. אכד אמואל אלשכ[ך] אלזוגה בהדה אלקול אלשאהד
 11. אלמצ⁹⁷
96. בבא בתרא נב, ע"ב.
97. קיימות עוד שתי שורות, שבהן נראות רק ראשי האותיות. כמו כן, נראית בשורה 13 המלה 'ואלצלטאן'.

תרגום:

1. [מה תאמר הדרת יקרת]
2. תפארת מרנו ורבנו, אברהם, הרב המובהק
3. [וגלת [ה]רבני[ם], יחיד הדור, אור העולם ירום הודו,
4. בדבר אדם שנסע] להודו ושהה שם תקופה של חמש עשרה
5. שנה]. ואשתו היתה עושה ומפרנסת ודואגת לצורכי בנותיהם.
6. ולאחרונה] הגיע איש יהודי מעדן אשר הוא קרובו
7. וזה נשאל על ידי] יהודי אחר שאמר לו: מבקש אני ממך שתודיעני
8. על אודות אותו אדם שנסע להודו]. ואמר לו היהודי שבא מעדן: אנחנו שמענו
9. שהוא נסע אל פנצור] ומת בפנצור⁹⁸, ושהשליט של אותה ארץ
10. תפש את רכושו של האי[ש]. (האם רשאית) האשה על פי דבריו אלה של העד (...)?

ט

מבוא

שאלה זו וראשית תשובתה החתומה ע"י הראב"ם, עוסקת בדרכי ההתלמדות בשחיטה ובכשרותה של שחיטת המתלמד. מכלל דבריו של השואל נראה, כי היה בקי בסוגית הגמרא ריש חולין (דפים ב, ע"א-ג, ע"ב), שכן בקשתו מאת המשיב היא לברר לו את גדריה של שחיטת המתלמד לפני הבקי, אם זו נחשבת לכתחילה או בדיעבד. לא כן אנשי מקומו, שהוא מעיד עליהם ש"אינם רגילים בדברי רבותינו" (שורות 10-11). תשובת הראב"ם פוענחה אך בחלקה, ולכן קשה לעמוד עליה בבירור. יתכן שנתכוון בתשובתו למה שכתב אביו, בהלכות שחיטה ד, א: "ישראל שאינו יודע חמשה דברים שמפסידין את השחיטה וכיוצא בהן... ושחט בינו לבין עצמו אסור לאכול משחיטתו".

ט

University Library Cambridge, Or. 1080 J 110

1. יבאח
2. שרוטה
3. אל]באלג אלעאקל ולא ידרי שרוט אלדבאחה
4. אדא קצד אלתעלים ואלדרב בחדור⁹⁹ מן ידרי הל תסמא
98. פנצור = נמל בחוף סומטרה, שהיה מפורסם ביצוא הקאמפור (גויטיין [לעיל, הע' 95] עמ' 228).
99. יש לקרוא: 'בחצור'. על המעתק ד/צ ראה בלאו, דקדוק, עמ' 35-36 (סעיף 15, א).

5. דבאחתה לכתחילה ואי וקת נדבח קדאם מן יעלם
6. יגוז לה דלך אם לא ויורינו [אד]וננו אדא גאז להדה א
7. שכצין אן ידבחו אי וקת שאו קדם מן יעלם // לידרבו // תסמי
8. דבאחתהם לכתחילה או דיעבד ושכר אדוננו כפול מן
9. השמים וינעם סידנא אדאם אללה עליה נעמה ישרח לנא
10. כל שאילה באר היטב חתי תקבלה אדהאן¹⁰⁰מן לא להם
11. דרבה בדברי רבותינו ז"ל
12. לא יגוז אן ידבח [א]לא גדול היודע
13. ואמא ב - - - - עבד פדבח דבח
- 14-15. - - - -
16. וכתב אברהם ברבי משה זצ"ל

תרגום:

א. השאלה

1. מותר
2. תנאיה
3. ה[בוגר, שהוא בר דעת ואיננו יודע את תנאי השחיטה,
4. אם מתכוון הוא להתלמד ולהתאמן בנוכחות אדם היודע, האם נחשבת
5. שחיטתו לכתחילה? ובכל עת שישחט לפני הבקי
6. האם מותר הדבר אם לא? ויורנו אדוננו, אם מותר לשני
7. האנשים האלה לשחוט בכל עת שירצו לפני מי שהוא בקי // כדי להתנסות // האם
- נקראת
8. שחיטתם לכתחילה או דיעבד? ושכר אדוננו כפול מן
9. השמים ויזאיל אדוננו, יאריך אלקים ימיו, לבאר לנו בחסדו.
10. כל שאלה באר היטב עד שיתברר (הדבר), לפי שהאנשים כאן אינם
11. רגילים בדברי רבותינו ז"ל.

ב. התשובה

12. לא מותר שישחט אלא גדול היודע
13. ואשר ל- - - - - [אם]עשה ושחט שחיטה
- 14-15. - - - - -
16. וכתב אברהם ברבי משה זצ"ל
100. יש לקרוא: 'אד הנא' = שכן כאן, במקום הזה.

י

מבוא

בתעודה זו נשאל הראב"ם על לשונות שונות של שבועות וסיבותיהן. למעשה מצוי בחלק השאלה שבידינו אך ורק עניין הנוסחאות. ראוייה לתשומת לב נוסחת הברכה יוצאת הדופן "ושכינה שרויה בינינו" (שורה 2), ששובצה בין שאר תארי הכבוד הפותחים את השאלה. ביטוי זה של הערצה וקדושה מופלג הוא, ומיוסד, ללא ספק, על פעולתו של הנגיד בתנועה החסידית במצרים, שהוא היה מראשיה ומטפחיה¹⁰¹.

י

University Library Cambridge, TS 8 J20 f. 20.2

1. מא יקול הדרת -- -- חמדת מרנו ורבנו אדוננו מ[אור] עי[ני]נו נשיא אלהים
2. בתוכנו ושכינה שרויה בינינו אשר זכותו כתרס לפנינו ומאיר בתינו
3. ועוז -- -- מנהיג דורנו ועטרת ראשנו נגידנו אברהם הרב המובהק
4. הפטיש החזק הנגיד הגדול נגיד עם י"י צבאות ירום הודו ויגדל כבודו
5. פי אלאימאן ואסבאבהא מן באלשם הנזכר או מן יחלף בספר תורה
6. או מן יחלף במלאך מן המלאכים או בנביא מה[נביאים כמשה] רבנו ע"ה
7. או ימין אופהא אי אלימין אלדי לה תופהא ומן חלף באלשריעה או
8. עשר הדברות ויקול פי סאעא הדה או חתי ייגייר מא פי ניית[ה]
9. הל יגוז בדלך -- -- ימינה אם לא ושכרו כפול

תרגום:

1. מא תאמר הדרת -- -- חמדת מרנו ורבנו אדוננו מ[אור] עי[ני]נו נשיא אלהים
2. בתוכנו ושכינה שרויה בינינו אשר זכותו כתרס לפנינו ומאיר בתינו
3. ועוז -- -- מנהיג דורנו ועטרת ראשנו נגידנו אברהם הרב המובהק
4. הפטיש החזק הנגיד הגדול נגיד עם י"י צבאות ירום הודו ויגדל כבודו
5. בדבר השבועות וסיבותיהן מי (שנשבע) בהשם הנזכר או מי שנשבע בספר תורה
6. או שנשבע במלאך מן המלאכים או בנביא מהנביאים כמשה רבנו עליו השלום
7. או שבועה שהשלים אותה, דהיינו, השבועה אשר נתחייב -- ומי שנשבע בתורה או
101. ראה גויטיין, הראב"ם, עמ' 146-154 וכן מאמריו הנ"ל בהע' 4. רזונבלס (לעיל, הע' 3) בהקדמתו לכרך הראשון של כפאית אלעאבדין.

8. בעשרת הדברות ואמר בשעה זו או שהוא משנה את כוונתו
9. האם מותר הוא בזאת השבועה או לא ושכרו כפול

יא

מבוא

תעודה זו מכילה שטר מעשה בית דין, שנכתב בעצם כתב ידו של הראב"ם בשנת 1226¹⁰². גם בשטר זה משתקפות הסכנות, שארבו לנוסעים לרגל מסחרם בהודו ומעבר לה. על פי תורף השטר, שעניינו גביית עדות, בא הסוחר אבו סעיד הלוי אל בית הדין הקבוע בפוסטאט והעיד, כי הסוחר אבן אלפצ'ל בן מכתאר, שמוצאו מאלכסנדריה נפטר בעיר כלה שבמאלאיה. מוסר העדות הזאת, אבו סעיד, חקר לדבריו את השמועה בדבר מותו של אבן אלפצ'ל, והיא נתבררה לו כאמיתית בעת שהגיע אל חופה הדרום-מזרחי של הודו הקרוי באותה תקופה בשם 'אלמעבר' (=חוף מוליבאר).

בראש הרכב בית הדין שגבה עדות זו ישב באותה שעה הראב"ם, ומסתבר שהנגיד לא חס על כבודו ורשם בעצמו את טיוטת השטר.

תאריך גביית העדות הוא כמקובל באותם ימים, עפ"י מנין השטרות: "שלשה עשר בתמוז א' תקל"ג לשטרות". (עמ' א, שורות 4–5). במקביל לו נמסר גם התאריך על פי המנין להג'רה, "עשרה ברג'ב שנת שש מאות עשרים ושלשה" (עמ' א, שורות 6–8). איזכור כפול זה בגוף השטר בא לצורכי הצגתו בלשכה לענייני עיזבונות ('דיואן אלמוארית') של המדינה האיובית. עדות מעין זו, שגררה אחריה דיון והכרעה בשאלות של צוואות וירושות, היתה צריכה להגיע בהתאם לדיני המלכות לידיעתו של המשרד הממונה על כך¹⁰³.

יא

University Library Cambridge Arabic Box 30 f. 42

מתכ"י: סרט 19615

עמ' א

1. חצר אלינא אנו בית דין
2. החתומים למטה פי
102. ראה גויסיין, מכתבי סוחרים, עמ' 227–228 (=מס' 322 בספר הודו). כינויו של אותו אירוע שם: "מוות במאלאיה".
103. ראה לעיל, הע' 91.

3. מושב בית דין במצר
4. יום אלתלטה עשר
5. תמוז. אתקלז לשטרות
6. אלמואפק לעשר רגב
7. סנה תלת ועשרין וסת
8. מאיה אבו סעיד¹⁰⁴ אללוי
9. בן אלשיך בו אלמעןאני

עמ' ב

1. אללוי אלתאגר אלמערופ
2. אלדגאני אדא שהאדה
3. אן אבן אלפצ'ל בן מכתאר
4. אלאסכנדרי אלמערופ באבן
5. ¹⁰⁵תופי פי
6. כלה מן בלאד [...]...
7. תחקק דלך ואכד לה חין
8. דכולה אלי אלמעבר מן
9. בלאד אלהנד ולמא אדא
10. שהאדתה במחצרנא

בגליון: אננא(?) כתבנא להרא אלשהאדה

תרגום:

עמ' א

1. בא אלינו אנו בית דין
 2. החתומים למטה
 3. מושב בית דין בפוסטאט
 4. ביום השלשה עשר
 5. בתמוז אתקל"ז לשטרות (= 7.7.1226)
 6. אשר חל בעשרה ברג'ב
 7. שנת שלש ועשרים ושש
104. הנגיד כתב תחילה 'אבו אלחסן' ומחק ותיקן ל'אבו סעיד'.
105. ראשי אותיות בלבד נראים.

8. מאות (=להג'רה), אבו סעיד הלוי
9. בן הזקן אבו אלמעןאני

עמ' ב

1. הלוי הסוחר הנודע (בכינוי)
2. מוכר התרנגולות ומסר עדות,
3. שאבן אלפצל בן מכתאר
4. האלכסנדרוני הנודע (בכינוי) בן
5. – – נפטר
6. בכלה¹⁰⁶ שבארץ [מאלאיה].
7. ודבר זה נחקר ונתברר לו בעת
8. שביקר באלמעבר¹⁰⁷
9. שבארץ הודו. וכאשר מסר
10. את עדותו במעמדנו,

בגליון: אנחנו כתבנו את העדות הזאת.

יב

מבוא

בשטר מעשה בית דין זה, שנעשה ב"מושב הדרת... רבנו אברהם הנגיד הגדול" (שו' 2) מתוארים הסכסוכים, שנתגלעו בין שלושה בורסקאים בעקבות פירוק שותפותם וסגירת העסק שניהלו. תעודה זו היא אחת מתוך מאות מסמכים דומים לה המצויים באוספי הגניזה, ואשר נושאייהן השותפויות בתחומי המלאכה והמסחר¹⁰⁸. גם הדיונים המרובים, שהוקדשו לנושאים אלה בקובצי השו"ת של הרמב"ם¹⁰⁹ ושל הראב"ם¹¹⁰, מעידים על שכיחותן של השותפויות בחיי הכלכלה של היהודים במרחב הצפון-אפריקאי במאה ה-12 ובמאה ה-13. עובדי כפים, כמוהם כסוחרים, העדיפו את ההתקשרות בשותפות לשם הקמת בית מלאכה או מפעל תעשיתי כלשהו על פני העבודה בשכירות. בדרך כלל היו "מטילים חלקם בשווה

106. כלה = נמל חשוב בחוף המערבי של מאלאיה (גויטיין (לעיל, הע' 95) עמ' 228).
107. על 'אלמעבר' (=המעבר) ראה לעיל במבוא לתעודה זו.
108. ראה מידגם מתוך מסמכים אלה אצל גויטיין, חברה, כרך א' עמ' 544 (נספח מס' 3).
109. ראה תשובות (בלאו), כרך ג עמ' 219 עפ"י הערך שותפויות (במפתח העניינים).
110. פריימן, ראב"ם, עמ' 229 עפ"י הערך שותפות (במפתח העניינים).

לכיס אחד", כדי ליצור את השותפות. אך גם אומנים דלי אמצעים או פועלים מחוסרי הון היו מצטרפים לשותף אמיד. זה האחרון סיפק את המימון לשם ייסוד המפעל, ואילו הם תרמו את כח עבודתם ותיפעלו אותו¹¹¹.

נראה כי מציאות מעין זו משתקפת מן השטר שלפנינו שנכתב בשנת 1232. בית המלאכה לעיבוד עורות הוקם ע"י שלושה שותפים בעיר מנית זפתא גואד, עיר שדה במצרים תחתית. אך לא כולם היו במעמד שווה. השותף הבכיר מפצל ('החביב'), השקיע בבורסקיה את ההון; ואילו חבריו, ראצי ('המרוצה') וטאהר ('הטהור'), נשאו בעול המלאכה. עתה, משפורקה השותפות תבע מפצל מאת שותפיו, כי יחזירו לו את סכומי הכסף שנתחייבו לו. אין הדברים מפורשים, אם המדובר הוא בהון הייסוד של הבורסקיה או שהחוב הצטבר במהלך הפעלתה. מכל מקום מסתבר, כי הסכסוך הגדול לעינינו בשטר זה נמשך פרק זמן ניכר. עצומותיהם של הצדדים הובאו בפני ערכאות מוסלמיות פעם אחר פעם. בגוף השטר נזכרות שלוש תעודות מוסלמיות (שו' 5, 9, 13), שנמצאו בידיהם של מפצל ושל ראצי בעת שבאו לפני בית דינו של הראב"ם, ובאמצעותו ניסו לאשש את טענותיהם.

יב

University Library Cambridge TS NSJ30

1. חצרא אלשיוך אלכנהים ראצי ומפצל ואחצר מפצל מכתוב מן אלמקאם אלשריף
 2. מושב הדרת יקרת צפירת תפארת מרנו ורבנו אדוננו אברהם הנגיד הגדול
 3. הרב המובהק יהי שמו לעולם ירסם בתחקיק מא גרא בין אלמדכורין //קדימא//
 4. וחצר שאהד אלא אנה קרוב דכר אנה תקרר בינהם בגיר חכם ולא קנין
 5. אן יופיה ראצי אלמבלג אלמדכור פי אלותיקה אלערביה דינאר ונצף פי כל שהר
 6. פקאל מפצל רפיע עדידה קד חצרת¹¹² ונזלת ען כל מא גרא פי דלך אלמקאם
 7. אלמתקדם אלמדכור מן תקביץ¹¹³ ותקדאר וגיר דלך ואדעא מפצל עלי
 8. ראצי בתסלים לה דינאר מבלגהא ורק אלף וארבע מאיה דרהם תסלם //דלך//
 9. ען סואל ורגבה ותדממה ובה ותיקה אסלאמיה גאובה ראצי אן כאן וקף
 10. עלינא הדא אלמבלג באקי וטלבנא¹¹⁴ בה וכנא תלאת אשראך אנא והו
 11. וטאהר ולם יכן לי ולא לטאהר, מא גופי בה ולם ירצ מפצל יעאמל
 12. טאהר ולא יעאמלהו ולא ידאינה ותסלמת אנא הדא אלמבלג מנה וכתבת
111. גויטיין (לעיל, הע' 108) עמ' 87-89. על היחס לעובדים השכירים, שם, עמ' 92-93.
112. בכתה"י: 'חדרת', וראה הע' 99 לעיל. יתכן שיש לתרגם 'חדרת' = 'הזהרת'. הבהרת. המלים 'רפיע עדידה' שבתחילת השורה אינן מחוורות לי.
113. בכתה"י: 'תקפיץ'.
114. בכתה"י: 'טולבנא'.

13. עלי טאהר לי בניאבה¹¹⁵ חגה אסלאמיה ואופינא // אלדיואן אלבאקי עלינא // בדלך
14. אלמבלג אלדי תסלמתהא ואסתופא מפצל מן אלמדבגה גלוד קימתהא חול
15. אלי"ז זאיד או נאקץ לא אעלם תחקיק כמיה דלך, ואלבאקי בקא עלינא אלתלאת
16. וגואבה מפצל אן אלגלוד אלמדכורה וגירהא לא יצלני מן גמיע מא דכרתה שי
17. ולם אקבץ מן מבלג הדא אלחגה שי והי באקיה פי דמתך אלי אלאן ואלדי גרא
18. פי הדא אלמקאם בינהמא כתבנאה למהוי לזכו ולראיה וכאן דלך פי אלעשר
19. אלאוסט מן חדש אדר שני משנת אתקמג לשטרות בעיר מניה זפתי // גואד
20. [במושב אד] וננו נגידננו רבנו אברהם הרב הגדול יחי לעד אמן נצח סלה
21. פ[רחיה זלה גמליאל בר שמחה] נע

תרגום

1. באו לפנינו שני הזקנים הכהנים ראצי ומפצל והציג מפצל מכתב (שאותו הביא) מן המקום הנעלה,
2. מושב הדרת יקרת צפירת תפארת מרנו ורבנו אדוננו אברהם, הנגיד הגדול,
3. הרב המובהק יהי שמו לעולם! (ובו) נרשם במדויק הדבר שעבר בין שני האנשים הנזכרים לעיל.
4. (ואחר כך) בא עד, שהוא אמנם קרוב, והעיד כי הוסכם ביניהם בלא שנפסק הדין ובלא קנין,
5. כי ראצי יפרע לו את הסכום הנזכר בתעודה הערבית (בתשלומים של) דינאר וחצי בכל חודש.
6. ואמר מפצל: "כבר באתי וסילקתי דעתי מכל מה שאירע באותו מקום (נכבד)
7. שנזכר לעיל, הן מתפישתם (של הנכסים) והן מהערכתם ומכל כיוצא בזה". ותבע מפצל
8. מראצי, כי ימסור לו שלוששים וחמשה דינאר השווים בערכם לאלף וארבע מאות דרהמים של נייר¹¹⁶, מסירה
9. מיידית (של סך) זה. והפציר בו (מפצל) וגינה אותו ובידו תעודה אסלאמית. השיבו ראצי: "גם אם יתברר
10. לנו, כי נשארנו חייבים סכום זה ואנו נתבעים לשלמו, הרי שהיינו שלושה שותפים. אני והוא (=מפצל)

115. בכתה"י: בניאבה.

116. 'דרהמים של נייר': מטבעות כסף בערך נחות. מתוך תעודה זו למדים אנו על שער החליפין של דינאר הזהב שעמד בעשור השלישי של המאה ה־13 על שער 1:40 ביחס למטבע הכסף.

11. וטאהר. והנה, לי ולטאהר, לא היה במה לשלם את חובנו ומפצל לא רצה להמשיך בשותפות
12. עם טאהר. ואכן, לא נשא ונתן עמו עוד ואף לא הילוה לו (מאומה). ואז קיבלתי עלי את הסכום הזה
13. וכתבתי לחובת טאהר, כנציגו, שטר (חוב) אסלאמי וכן פרענו לאוצר המלכות את יתרת החוב המוטל עלינו בשיעור אותו
14. סכום שקיבלתי. ומפצל נפרע מן הבורסקייה, כשנטל עורות, שערכם הגיע
15. לשבעה עשר (דינארים) פחות או יותר, אינני יודע במדויק מה היתה הכמות. כל יתרת החוב נשארה מוטלת עלינו השלשה".
16. השיב לו מפצל: "לא הגיע לידי מאומה מכל מה שהזכרת, לא העורות הנזכרים ולא זולתם.
17. גם מן הסכום (הנזכר) בשטר הזה לא הגיע לידי מאומה, והוא נשאר באחריותך עד עתה. וכל מה שאירע
18. במקום הזה בין השניים העלינו על הכתב, כדי שיהיה לזכות ולראיה. וכל הדברים הללו היו בעשור
19. האמצעי של חודש אדר השני משנת אתקמ"ג לשטרות (=1232 לספירת הנוצרים) בעיר מניה זפתא //גואד//
20. [במושב אד]וננו נגידינו רבנו אברהם הרב הגדול יחי לעד. אמן, נצח סלה
21. פ[רחיה זכרו לחיי העולמים גמליאל בר שמחה נוחו עדן.

נספחות

א

בקובץ הגניזה טיילור-שכטר 8J20 נמצאת טיוטה של שאלה ג. יש בה כדי לאשר את הנחתנו, כי הבורות ששררה בנושא דיני הנידה היתה רבה למדי. עם זאת יש לציין, כי בימיו של הרמב"ם וסמוך להם היתה מצוות הטבילה של הנידה לטהרתה רופפת בידם של רבים, כנראה, בהשפעתה של הקהילה הקראית החזקה, דהתם. הרמב"ם ובית דינו נקטו יד חזקה כדי לבער עבריינות זו, הנוגעת לתחום דיני המשפחה¹¹⁷. ואכן, תוצאות פעולתם הנמרצת ניכרות יפה גם במאות הבאות. בנוסחאותיהם של שטרי אירוסין וכתובות מן המאות ה-13

117. עדות לכך הן השאלות שהופנו אל הרמב"ם. ראה תשובות (בלאו), עמ' 18-19 (ס' יב); 344-345 (ס' קפט); 425 (ס' רלג בתי); 427 (ס' רלד בש'); 589-590 (ס' שכא); 644 (ס' שסח); 645-647 (ס' שסט-שע); 659 (ס' שעז) וכן תקנת הרמב"ם ושאר חכמי מצרים משנת א' תפ"ז לשטרות (=1176), שם, עמ' 434-444 (ס' רמב.).

וה' 14 מופיעה החובה המפורשת המוטלת על האשה לטבול אחר שספרה שבעה נקיים (לאחר נידתה) במי מקוה הכשר לטבילה¹¹⁸.

בין נוסחאות הברכה והתארים, שמעטרים השואלים בהם את ראשו של הראב"ם מצויה גם הנוסחה יוצאת-הדופן: "שכינה שרויה בינינו" (שורה 3), שמצאנוה לעיל בתעודה י (שורה 119).

תעודה זו, מעצם היותה טיוטה ראשונית, הרי היא מקוטעת ביותר ושרדו ממנה כעשר שורות בלבד.

University Library Cambridge TS 8 J 20 f.20

מתכ"י: סרט 19755

1. הצרי אין בגלעד¹²⁰
2. מא תקול הדרת יקרת צפירת תפארת מרנו ורבנו נשיא אלוהים בתוכנו
3. ושכינה שרויה בינינו וצניף תפארתנו ועטרת ראשנו נגידנו אברהם הרב
4. המובהק הפטיש החזק הנגיד הגדול נגיד עם י"י צבאות נר המערבי דגל הרבני
5. אור העולם ופלאו ממזרח שמש עד מבואו ירום הודו ויגדל לנצח כבודו אנס
6. פי אלגדה ושרוטהא וחלהא ורבטה'א וחלאלהא וחראמהא הל יגזו להא אן תטבך
7. או תעגן או תטבך או תגסל או תמשי' אלי אלאלת אלטאהרה או תמסכהם
8. וכם מקדאר איאם נג'אסתהא וכם אלאיאם אלדי תעדהם אלי חית תנט'בל
9. והל יגזו להא אן אדא¹²¹ לבסת (א)תואב גדד אמא אן תכון ערוסה והי גדה
10. והחט(ם?) הדר אלסמא חתי יגדול אלאוול(?) אליהם והל יגזו¹²² — מולא יורנו על

תרגום:

1. הצרי אין בגלעד¹²³
2. מה תאמר הדרת יקרת צפירת תפארת מרנו ורבנו, נשיא אלהים בתוכנו
3. ושכינה שרויה בינינו, וצניף תפארתנו ועטרת ראשנו, נגידנו אברהם, הרב
4. המובהק, הפטיש החזק, הנגיד הגדול, נגיד עם י"י צבאות, נר המערבי, דגל הרבני,
5. אור העולם ופלאו, ממזרח שמש עד מבואו ירום הודו ויגדל לנצח כבודו, אמן נצח סלה,

118. ראה אשתור (לעיל, הע' 16) כרך שלישי, 'תעודות מן הגניזה', עמ' 69 (סי' לט); 75 (סי' מב); 78 (סי' מג).
119. ראה הע' 101 לעיל.
120. על הסימנים שמעל לחיבות הכתוב, ראה לעיל, הע' 17.
121. על הצירוף 'אן אדא' ראה לעיל, הע' 33.
122. מכאן ואילך נראים רק ראשי אותיות.
123. ירמיה ח, כב.

6. בדבר הנדה ותנאיה וטהרתה והסגרה, היתרה ואיסורה. האם מותר לה לבשל
7. או ללוש או לבשל או לרחוץ¹²⁴ או לגשת אל הכלים הטהורים או לנגוע בהם?
8. ומהו מספר ימי טומאתה וכמה ימים עליה למנות עד אשר תטבול?
9. והאם מותר לה ללבוש בגדים חדשים, כאשר היא נכנסת לחופה והיא נדה
10. __ __ עד אשר יגדל הראשון(?) והאם מותר. אדוננו יורנו על

ב

האיגרת הקצרה דלקמן יצאה מעטו של אבו אלברכאת, שלמה בן הדיין ר' אליהו, ששימש אחד הסופרים בלשכתו ובבית דינו של הנגיד¹²⁵. בידינו עשרות מסמכים שיצאו בכתיבת ידו. מלבד עיסוקו כלבלר שלח שלמה ב"ר אליהו ידו במיגוון של מקצועות נוספים, ביניהם: נאמן בית דין, חזן, מלמד תינוקות, מוכר ספרים וסוחר יין, כשהוא נודד בין קהילות פוסטאט, בילבייס ואלכסנדריה¹²⁶.

המכתב שלפנינו קורע צוהר אל קטע מן המציאות הדתית בקהילת פוסטאט במאה ה-13. שלמה מעיר בו את תשומת ליבו של הראב"ם לעבירה שעוברים בני הקהילה בטלטלם כלים מוקצים בשבת¹²⁷. יתכן כי המדובר כאן בשאיבת מים באותם כלים מנהר הגילוס ומן התעלות המסתעפות ממנו, שהיא מלאכה האסורה בשבת.

הכותב מתנצל על שהוא הולך רכיל מגלה סוד בדבר "טלטול וחלול בכלים הללו", אך אינו רואה עצמו פטור מלהתריע על-כך.

University Library Cambridge Or. 1080 J 244a

מתכ"י: סרט 19180

1. אלממלוך שלמה ברבי יהודה ישתהי מן אנעאם סיידנא
2. אלנגיד ירום הודו אן יסאמח אלממלוך פי מא
3. גסר, לאן אלממלוך ראי אשיא מא להא וצף ולא
4. תד¹²⁸ וטלטול וחלול פי הדה אלצפן ואכתר אהל
5. מצר יעמלו הדה אלעבירה ויקולו אלחכמים
124. נראה שהכוונה להרחצת פניו ידי ורגליו של הבעל. ראה לעיל בדברי "ספר החילוקים", סמוך לציון הע' 27.
125. ראה גויטיין, ראב"ם, עמ' 161; הנ"ל, סדרי חינוך בימי הגאונים ובית הרמב"ם – מקורות חדשים מן הגניזה וירושלים, תשכ"ב (עפ"י הערך: שלמה המלמד בר אליהו הדיין, במפתח, עמ' רכא).
126. A.L. Motzkin, "A Thirteenth Century Jewish Teacher in Cairo" 21 *Journal of Jewish Studies* (1970) pp. 49-64.
127. הכלים 'אלצפן' (שורה 4) לפי ליין, כרך ראשון, חלק רביעי, עמ' 1702: "כלי קיבול המשמש להעלאת מים, כעין הדלי".
128. 'תד', קיצור של: 'תדכר'.

6. אלאגלא אלדי הם אליום פי מצר לא יפעלוא
7. הדא נמר(?) ולא יצרהא אלממלוך דלך ען
8. אלמקול ענדה(?) ושלום רב וישע יקרב אנט

תרגום:

1. העבד שלמה בן יהודה חפץ בחסדו של אדוננו
2. הנגיד ירום הודו ומבקש כי יסלח לעבדו¹²⁹ על
3. עזות פניו, שכן עבדו ראה דברים שאין להעלותם של הדעת¹³⁰ ואסור
4. להזכירם (כלל ועיקר), וטלטול וחלול בכלים הללו¹³¹. רוב תושבי
5. פוסטאט עוברים את העבירה הזאת. (והנה) אומרים החכמים
6. הנעלים אשר הם היום בפוסטאט, שלא יעשו
7. זאת? ואל יינזק עבדו מן (הדבר)
8. הנאמר על ידו. ושלום רב וישע יקרב. אמן, נצח, סלה.

129. בכל המכתב 'אלממלוך' (=העבד) ושיניתי מעט מסעמי סגנון.

130. מב"מ: 'אין להם תיאור (יצף)'.
 על הכלים לשאיבת מים ראה במבוא לתעודה זו.